

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1935

Ч. 2. ЛЮТЕНЬ

ПЕРЕДПЛАТА „ЛІТОПISУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ НА 1934 РІК

Річна передплата 13— зл., піврічна передплата 7— зл., чвертьрічна 3·50 зл.
Ціна числа 1·20 зл. — Для членів „Червоної Калини“ чвертьрічно 3— зл.

За кордоном приймають передплату на „Літопис Червоної Калини“ та впис членів: В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. — В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. — В Чехословаччині: Ukrainskij Hromadskij Vydavnycj Fond, Praha-Vrsovice, Brožíkova ul. č. 390.
Конто П. К. О. ч. 410.185.

А ДРЕСА:

„ЛІТОПIS ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, Львів, Зіморовича 3.
Почт. скр. ч. 43.

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній молочарський промисл під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною молочарською організацією, якою є Краевий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“ поратує Вас у злиднях. Але поставлене діло без сильної організації може нанести більше шкоди як пожитку.

Звертайтесь за порадою „МАСЛОСОЮЗ“ вказівками на адресу Львів, Бартоша Гловацького 23, Телефон 43-86 і 81-04. або до Відділів „Маслосоюзу“; Стрий, Шевченка 5, тел. 26. — Станиславів, Собіського 24, тел. 654. Перемишль, Косцюшка 3, тел. 340. — Самбір, Косцюшка 11а, тел. 43. — Коломия, Косцюшка 11, тел. 38. — Дрогобич, Пілсудського 14, тел. 285. — Тернопіль, Міцкевича 41, тел. 234. — Луцьк, Ягайлонська 25, тел. 239. — Катовиці, Шопена 11, Бельск, 3-го мая 1а. —:—:—:—:—

У наших руках розвій рідного промислу!
ПАПЕРЦІ і ТУТКИ повноватки
„КАЛИНА“

Є найздоровші і з найкращого сирівця
ЛИТАЙТЕ У КОЖНІЙ ТРАФІЦІ!

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

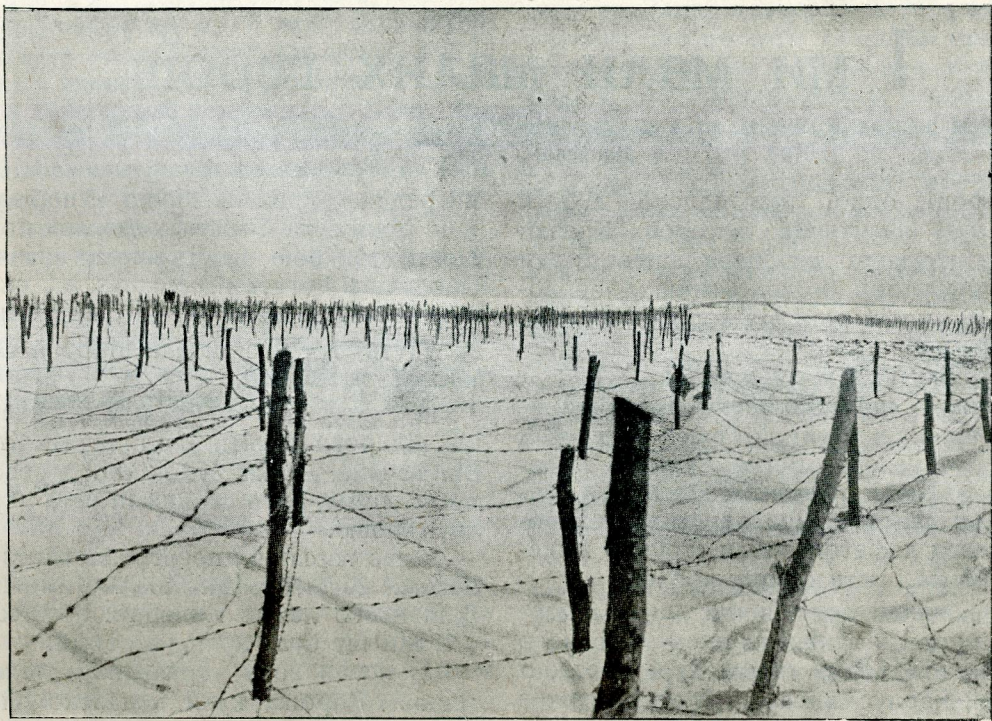
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VI. Річник

ЧИСЛО 2

ЛЮТЕНЬ

1934

ПОЛЕ ДРОТЯНИХ ЗАСІКІВ НАД СТРИПОЮ, ДЕ СТОЯЛИ УСС 1915 Р.

Українська школа у Володимирі Волинським 1916 р., основана заходом Січових Стрільців. Учить підхор. У. С. С. Степан Придун.

І ми мали малих героїв...

Спомин.

Написав: *Степан Лисяк.*

В минулім році, одної листопадової суботи відбувся в Празі величавий похорон. Ховали наймолодшого чеського легіонера французької Армії. Пятнадцятилітній молоденький доброволець поляг в 1915-цятім році від ворожої кулі на французькім фронті.

Називався — Люмір Бжезовскі.

Тлінні останки — наймолодшого рядовика — добровольця—привіз в літаку до Праги найвищий вояк Франції — генерал Веґан. Урну з попелом везли на ляфеті, прикритій квітами й вінцями, з довгими лентами, кольористими, різноманітними... Перед ляфетою йшли струнко в шеломах сотні війська і чети старих вояків.

За нею йшли високі достойники влади і церкви, біля них генерали з начальником головного штабу. За ними підходив повільно й поважно дипломатичний корпус, висланці чужих держав і народів.

Наймолодшого легіонера — Люміра Бжезовского положили побіч генерала Чечка в народнім Пантеоні. Про нього будуть знати. Про нього та його смерть будуть в читанках вчити дітей у школі.

Перед маєстатом — Люміра Бжезовского і я склонив голову. В туж хвилину пригадав я собі нашого ще молодшого героя.

*

Українська Галицька Армія ще раз напружилась, ще раз наставила свої сталеві штики, ще раз махнула своїми піднятими крилами.

З вузького подільського „хвоста“ підсувалась

вперед — окрилена вірою в побіду — здобувачи рідні села й міста, в тяжких боях з ворогом. По тяжкім бою наші війська заняли Бурштин. Здобули й Рогатин!

В розстрільній йшли на Черче. (Черча наші не забудуть; тут нас витали щиро й славно; дорогу квітами встелили).

На шляху Черче-Підкамінь, лежав кілька кроків від рова десяти - одинацятилітній хлопчик. Він не жив. Лежав супокійно, з отвореними діточими очима, його скривлені уста і груди були заляті кровю.

Лежав горілиць, простоволосий з розкиненими босими ногами, міцно стиснутими пальцями рук. Біля нього лежав глиняний збанок.

В нім ще була краплина води.

Він носив воду українським воякам на боеву лінію... Ворожа куля недалеко Підкаміня, під ліском розірвала його молоденькі груди. Я виляв із збанка останню краплину води на долоню і утер його кроваві уста. З блюзи виняв кусок платини і прикрив його молоденьку голову.

Ще раз поцілував в чоло і побіг за своїми.

Наш молоденький хлопчик не носив на голові мазепинки, він не мав кріса, він не був вояком. Але поляг на боевищі, серед граду куль, як правдивий вояк. Був героєм. Він нас знав. Він нас любив. Його молоде серце відчувало, за що ми бемося.

Ми не повинні забувати за наших дітей-героїв.

Прага, листопад 1933.

Дещо з історії „1-го Гуцульського полку морської піхоти“

Подав: пор. Іван Петренко 1934, 2.2

Переглядаючи „Літопис Червоної Калини“ прочитав я прохання подати відомости про „Гуцульський полк Морської піхоти“. З великою зхотою подам ті відомости про полк, в якому я служив від сформовання аж до останньої хвилини його існування, як окремої частини. Ці відомости будуть занадто коротенькі, неповні й недокладні, — чому й прошу щиро старих „гуцулів“, які осталися в живих тут, особливо п. Рябокунія-Розанова доповнити й спростувати зауважені тут недокладности, як рівнож і п. Семиро-зума.

Один з найповажніших моряків, бувший морський міністр за Гетьмана, бл. п. старший лейтенант Михайло Білінський, цілий час носився з думкою сформувати частину для охорони в будучому чорноморського побережжя, а сьогодні — для боротьби з зовнішніми ворогами, для боротьби за державність. Бл. п. ст. лейт. Білінський мав замір зібрати полк козаків виключно гуцулів і, наскільки правдиві були розмови, Національна Рада й Військовий Секретаріят ЗУНР погодилися на те. Й от з початку 1919 р. бл. п. ст. лейт. М. Білінський почав зреалізовувати свої думки-мрії, почав формувати частину, яку й назвав „1-им Гуцульським полком Морської Піхоти“. Формування розпочали в Станиславові, а далі перенесли до Бродів в лютому чи березні 1919 року. Командантом полку був призначений сотник Гемпель (старший), а М. Білінський — командантом дивізії Морської піхоти. Почалося найперше поповнення старшинського й підстаршинського складу й більшість старшин попала з гетьманських полків, найбільше з 34-го Лубенського пішого полку.

Нас, 7 старшин з 34-го Лубенського полку, волею й наказом Вищої Влади відряджено з полку до Винниці, Волочиск, Фридрихівки й до Бродів, де на власне бажання ми були перенесені до 1-го Гуцульського полку Морської піхоти. Гуцульський полк Морської піхоти знаходився в стадії формування аж до Оскілківського заколоту. В той час уже полк майже мав повну кількість старшин, підстаршин і козаків на 1 курінь. Командант полку сотн. Гемпель був десь у Рівному в часі Оскілківського заколоту й ми телеграфічно одержали наказ від нього заладуватися до вагонів і виїхати цілим полком до Рівного. Наказ команданта полку полк виконав негайно й заладувався на ст. Броди. Але в цей час інформує нас команда двірця в Бродях про стан річей, про Оскілківське повстання й що Оскілківщина майже зліквідована. На наші запити в Штабі Дієвої Армії: „Що далі нам робити?“ — одержали ми наказ розладуватися й вернути до місця свого постою. Пізніше виявилось, що сотн. Гемпель приймав участь в спробі захоплення верхов-

ної влади отаманом Оскілком у свої руки й мав замір втягнути в ту історію й 1-ий Гуцульський полк Морської піхоти. Сам же к-т полку, сотн. Гемпель, втік разом із от. Оскілком до Поляків по зліквідуванню повстання. Довго вже нам у Бродях не прийшлося бути, бо незабаром одержали ми наказ від к-та дивізії, аби полк виїхав до Станиславова, де, наказ говорив, мали ми одержати тих 1900 гуцулів, обіцяних Військовим Секретаріатом ЗУНР, й тоді рушити на фронт.

Це було десь у квітні, коли обставини обох Армій „УНР“ і „УГА“ погіршали й обидві, стікаючи кровю, відступали до Збруча. Тяжкий і грізний то був час! У виконанні наказу полк заладувався до вагонів і рушив на Станиславів. На ст. Тернопіль ми стрінулися з „Запоріжською Січчу“ от. Божка, який, по переході через Румунію, їхав на фронт. От. Божко нас затримав і наказав влитися до Запоріжської Січі. Між іншим мушу зазначити, що по сотн. Гемпелю призначили к-том полку поручника Петра Сича. К-т полку, по раді зі старшинами полку, відповів, що виконуємо наказ к-та дивізії й перше мусимо порозумітися, чи з к-том дивізії ст. лейт. Білінським, чи з відділом (департаментом) морським при міністерстві військових справ. По порозумінню одержали ми наказ „підлягати Запоріжській Січі тільки в оперативному відношенні й зберігти окремішність внутрішнього життя, як цілком окремої частини“. Всі були щиро задоволені, що нарешті скінчиться нудне, непотрібне сидження в заплілю й з радістю вирушили на фронт. Знову ми повернулися до бойового життя!

Відібуся трохи в бік, а власне хочу трохи написати про однострій старшин і козаків 1-го Гуцульського полку Морської піхоти. Старшини були зодягнені в чорні штани на випуск (до черевик) з малиновими кантами, чорний френч рівнож з малиновими петлицями й кантами на маншетах й ковнірі френча з відзнаками ранги на рукавах, жовті галуни, плащ рівнож з чорного сукна з малиновими кантами й петлицями. Кашкет звичайний сукняний чорний з дашком і кокардою з тризубом, як і в решті частин Української Армії. Озброєні мали бути в пістоль і „кортик“ чи багнет. Козаки ж гакож одягнені були в чорний френч, чорні штани до черевик, шинеля чорна, а кашкет чорний сукняний без дашка зі стрічкою, як у матросів з написом „1-ий Гуцульський полк Мор. піхоти“, а кіннотчики (бо була одна сотня кінноти при полку) штани до чобіт і кашкет звичайний чорний, як у старшин з дашком. От так виглядав одяг старшин й козаків полку. Сукно чорне видала інтендантура, але пошла чи властиво замовила, коли пішли в наступ, у кравців у Камянці Подільському.

Зверну знову на просту дорогу й буду продовжувати історію полку.

1-ий Гуцульський полк Морської піхоти перше бойове хрещення одержав, як непоміляюся, дня 5. травня 1919 р. при переправі через Збруч з Галичини в боях з більшовиками. То був час, коли Галицьку Армію поляки відіпхнули майже до Збруча, а Армію УНР більшовики загнали аж за Збруч і армії одна до другої стояли плечима 18—25 км. В той час ми кинулися на більшовиків через Збруч, а Галицька Армія на поляків і відразу почали поширювати свою територію, — пас, на якому опинилися з волі наших ворогів. А далі пішли бої за боями: Ярмолинці, Копайгород, Фельштин, Глодоси, Бар, Коростовецький ліс, пост Подільський (здається так називався пост перед ст. Жмеринка), й знову назад нас відпихали, а потім знову ми набирали духа й добиралися аж в Жмеринку й знову відпихали нас більшовики назад. Цікаві й дорогі для нас бої були: під м. Фельштином, де нас більшовики оточили й з великими втратами вирвалися ми — гуцули (так нас називали), Штаб Запорізької Січі (який цілком з початку був стратив голову з от. Божком на чолі) й куріні Січі. Ми страдили свого полк. лікаря Яковенка, декілька забитих і ранених, а крім того чимало полоненими, а майно чи обоз І. порядку цілком попав до більшовиків. Одного галичанина (прізвища не памятаю), який втікав разом із лікарем Яковенком й який боронився, не хочаючи здатися, покололи багнетом (щось 10—11 легких ран), та він притягнувся до полку й вигоївся. Лікар Яковенко здався й більше до полку не повернув.

Далі під м. Баром товклися довший час, аж нарешті скочили аж до Жмеринки. Вуличні бої в Жмеринці. Більшовики випхали нас не тільки зі Жмеринки, а й з Бару. Знову починай зпочатку. Був то може найтяжчий час для Армії... Кожна бійка давала втрати убитими й раненими, бо до полону майже ніхто не попадав, усіх забивали; відпочинку частини не мали, бої без перерви, поповнення не було, а по кожному новому бою набоїв рушничних і гарматних все меншало й меншало, доходило по 10—15 набоїв на кожного козака. Ці явища не підносили настрою, а впливали пригнічуючо. Це метання, це бігання взад та вперед, ця показна безсилість перемогти червоних і погнати їх — важким тягарем лягла на нас усіх і душила, тиснула нас... Були хвилі, коли чекали смерті від ворожої кулі, як вибавлення, то знову хвилі, коли хотіли битися до загибуні, перемогти московських більшовиків, вигнати зі своєї кровю власною й дідів й прадідів орошеної землі... А знову були хвилі зневіри, бо гурток борців був дуже малий.

Підняв настрої, підбадьорив і підсилив трохи прихід повстанців з отаманом Ю. Тютюником. Не дуже багато їх прийшло, але в час, бо саме ми вибивалися зі сил, бо саме в нас, як кажуть, витекала остання кров... Почули ми, що не тільки нас горсточка бореться за Державу, але й решта народу спішить допомогти по можливості нам і душею та думкою разом з нами... Зміцнилася віра й надія на остаточну нашу перемогу над ворогами й з подвійною силою й енергією кидалися на ворогів і знову почали гнати до Бару й до Жмеринки.

А далі прихід до нас Галицької Армії цілком змінив уклад сил: перевага одразу помітна стала на нашому боці й червона армія покотилася й покотилася... В цей час от. Божка усунуто від командування київською групою, в яку входив наш полк, а командування обняв отам. Ю. Тютюник. Ми наступали в напрямку на ст. Цвітково, де наткнулися на добровольчу армію ген. Денікіна. Спочатку не билися, але на другий чи третій день, коли пертракції ні-до-чого не привели, знову почали свою мову рушниці, кулемети та залізні пащеки гармат. Війна з армією Денікіна була тяжка. Вони озброєні, одягнені, їм і Англія й Франція помагали, вони мали танки, а ми — босі, роздягнені, майже голодні, не так добре озброєні, ніхто нас не підтримує й не підсилює, а ще в додаток і хорі на тиф майже на 50 процент... Почався відворот, наскоки добровольчої кінноти на нас... відступ... відбивання кінних атак... Тут дуже добре стала в пригоді нам наша кінна сотня з сотн. Новиковим на чолі. В часі відступу „гуцули“, чи наш полк, як здисциплінований, тримався добре, чому й занадто великих страт ми не понесли, а що найголовніше, що не було втікання до добровольчої армії ні старшин ні козаків, — чим не всі частини в той час могли похвалитися. В цей час уже був сформований і 2-ий полк Морської піхоти й навіть приймав участь в де-яких боях. Далі відворот, чи навіть розгром армії УНР по переході до Денікіна УГА, відхід до Старокопачини й далі до Любара. Наказ після реорганізації Армії під командуванням ген. Омеляновича Павленка й от. Ю. Тютюника вирушити в запілля добр. армії. В Любарі 6. грудня 1919 р. рушили в перший зимовий похід і 1-ий Гуц. полк Мор. піхоти ввійшов до складу 5-го збірного полку Київської дивізії, як сотня, а кіннота влилася до збірного кінного полку, куди багато пішло й піхотинців з полку.

З початком зимового походу стали ми відчувати велику втрату в людях: багато хорувало на тиф, а багато й втікало. З початку в сотні було багато старшин на посаді козаків, а по новому році к-т сотні, б. к-т 1 гуц. полку пор. П. Сич з братом І. Сичем захорували на тиф і спробували пробратися на Полтавщину кіньми. Це їм по чуткам не вдалося: більшовики їх запали й розстріляли. Перебули зимовий похід в пішій сотні зі старшин: сотн. Михайло Піддубний, пор. Іван Петренко і пор. Петро Коротун, а в кінній сотні: сотн. Новиків, сотн. Цегельниченко і хорунжий Горецький. Здається, всі, а може про кого й забув. Козаків збереглося чоловіків 30 в піхоті й стількиж, а може й більше трохи в кінноті. В складі Збірного полку Київської дивізії приймали участь у всіх боях з добр. армією й з червоними. Вознесенськ (поповнення зброєю й набоєм), Балта, Вапнярка й перехід через фронт до 3-ої залізної дивізії в Мясківці, Савчині в районі Ямполь на Поділлі. Цей самий гурток „гуцулів“ перебував кампанію року 1920, як окрема 1 сотня 29 стрілецького куреня. Були інтерновані в таборах Олександрів, Каліш, Щепурно. І 2-ий зимовий похід генерала Ю. Тютюника в листопаді 1921 р. з таборів інтернованих нас не минув. Пішли знову всі й чимало залиши-

лося там під Базаром і входять в рахунок „359“ розстріляних більшовиками. В цім поході брав участь і творець 1-го Гуцульського полку Морської піхоти бп. п. ст. лейт. М. Білінський, який був ранений в ногу й по перемозі кінноти Котовського під М. Миньками, не бачучи можливости втекти, застрілив себе сам. Згинув без вісти сотн. Піддубний М., а раненим вернувся з походу пор. Петренко. А тепер розсіялися по цілому світі й сліду не залишили.

Найбільший склад полку був у вересні чи жовт-

ні 1919 р., бо доходив до 700 чоловіка по реестрам, бойовий склад піхоти 200—300 багнетів, а кінна сотня — до 50 шабель.

Де-які відомости й більш докладніші дати та назви місцевостей посідає історія 4 Київської дивізії, членом історичної комісії якої я був і памятаю, що подавав де-які дані. Цей документ не знаю де є, але доручений він був генер. Ю. Тютюникові перед переходом його в 1922 чи 1923 р. до більшовиків.

Українське село в часи націон. революції

(Споми́в з часів боротьби за визволення одного села.)

З рукописів бл. п. пор. М. Михайлика.

(Докінчення).

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ГЕТЬМАНА

Незабаром вибухло повстання проти гетьмана. Організоване козацтво відіграло тут чільну ролю в цілім повіті і стало знане далеко поза межі його. Українська частина, що почала формуватися в Єлисаветі, на половину мала „глодосян“ і перша виступила проти загону та добровільчих відділів, які були роззброєні в одну ніч. Цілою справою в місті проводив Національний Союз, але на відповідальних посадах стояли глодосяни, що роззброїли ворогів уночі. Так державним інспектором (хоч тоді ще Державної Інспектури не було запроваджено) став Ф. Мелешко, якому по праву належить видумка інспектури. Начальником міліції став Хоменко, той, що за часів наступу червоних москалів на Глодоси, був начальником штабу Козацтва. Його помічником був Т. Молдаваненко, помічником Мелешка був Березняк, повітовим комісарем поставлено Д. Хоружого і т. д. Все це були особи без відповідної освіти, без життєвого досвіду і в справах їх нових постів, і зрозуміло, що більше псували справи організації, ніж творчо починалися до її утривалення та удосконалення. Деякі з них при такій нагоді простісенько почали дбати про власну кишеню.

Тоді то переведено багато арештів не лише серед поміщиків, а й між своїми українцями, що той чи інший мали дотик до гетьманської влади, або просто не були дома під час гетьманщини.

Рядове козацтво під проводом старшин не дармувало. Так частина його під командою пор. Недайкаші (до 80 людей) обїхала половину Єлисаветського повіту і частину Олександрівського, провадила бої то з німцями, то з махнівцями. Друга частина під командою сотн. Власова побувала навіть в Одесі, де розпочала бійку з добровольцями.

Коли повстала небезпека на північному фронті і частини армії почали відступати на правий беріг Дніпра, наше козацтво якраз повернуло з походів і перебувало в Глодосах.

Перетомлене воно відпочивало. Місцеві опози-

ційні елементи (до 25 людей), зачувши про посування червоних москалів, заарештували вночі до 12 провідників козацтва. При тій нагоді й скоростріли попали їм до рук. Це була вражаюча несподіванка. Підступно полонені в такий спосіб Ф. Мелешко, А. Березняк, Недайкаша, Хоменко і інші опинилися в великій небезпеці. Їм загрожував розстріл вразі як би остаточна перемога показала на боці большевиків.

Але не спали рядові козаки. Козак Б., довідавшись, що недалеко переходив Штаб Запорізького корпусу, сповістив його про нагоду, і неждано-негадано показався в Глодосах один курінь Дорошенківського полку. Курінь не тільки звільнив заарештованих, а ще заарештував 12 більшовиків і вивіз із собою.

ЗА ДИРЕКТОРЮ.

Козацтво приходило до думки про недоцільність нерегулярної боротьби: держави не можна було рятувати без армії. Майже всі інтелігентні сили місточка і кращі козаки зорганізувалися у відділ і разом з Дорошенківським полком вийшли у січні 1919 р., щоби прилучитися до Дієвої Армії.

Від того часу при Дорошенківським полку заіснувала окрема Глодоська сотня під командою сотн. Скрипки. Оскільки мені доводилося чути про сотню від командного складу полку, це була дуже бойова сотня в полку, але ніяк не можна було прищепити їй принципів регулярщини. Вся сотня — старшини й козаки — жили своїм особним життям, незрозумілим для регулярного корпусу, життям „Вільного Козацтва“. В бою сотник був начальником, навіть бив козаків, а поза боями товаришем рівним зі всіма. Тут не було недовіря до старшини, як то бувало в деяких інших частинах: досить уже козаки добре знали свого сотника Василя, що був страшний для ворогів в бою, страшний і вимагаючий для козаків у службі і товариський, співливий поза службою.

Нажаль мені не довелося бути в сотні і не можу подати докладніших відомостей про її життя, а особливо про бої, але з оповідань людей, що були тоді в сотні, довідуся, що сотня нероз-

Вид на арсенал у Київї на Печерську від пам'ятника Іскри та Кочубея.

рятувала положення в боях. Вона між іншим брала Чорний Острів від червоних у 1919 р.

Не було в сотні тих, що завжди вносили політичний фермент в козацтво. Хоменко постільки скомпромітував себе в Єлисаветі, що не вступив до сотні, а пристав до Козубського на панцирник. Та й Козубський його вигнав і він пізніше заступав посаду коменданта в Ялтушкові і деінде, аж поки не попав під суд. (Ще пізніше його розстріляємо.

Потім як повсталала сотня глodosян і брала участь в боях в регулярній армії, до Глodos прибуло ще кілька старшин. Ситуація так уложилась, що самостійно провадити акцію було замало сил, а сидіти і вичікувати склавши руки, коли земля під ногами горіла, було злочином. Лишився один борець проти москалів Григоріїв. Через звільненого з вязниці Березняка і команданта одної з григоріївських бригад сотн. Мосенка (родом з Глodos) звязалися глodosяни з штабом от. Григорієва. Розпочалася знову праця, маючи на цілі підпомогти Григорієва.

Коли вже згуртовано всіх козаків, що залишилися по відході Дорошенківського полку, пляновано виступ спочатку проти своїх більшовиків. Місцеві більшовики по розстрілі 12-ох з них дорошенківцями згурпувалися в поважну військову організацію до 60 людей, приєднавши до себе і невдоволених з Петлюри за те, що „забрав миколаївські гроші“. Саме в цей час прибуває до місточка бригада Мосенка і робить сама порядок, забиваючи до 20 більшовиків в селі. Той же Мосенко повідомив, що Григорієва розбито під Катеринославом.

В тім часі прибули також звязки від регулярної армії і рештки зорганізованих під проводом Т. Березняка козаків довідалися, що армія недалеко. Час був приступити до конкретної праці. На сходках проголошено було владу Української Народної Республіки. Промовці виступали різко проти армії Денікіна, що вже зайняла Єлисавет. Козацтво спішно підготовилося, щоби дати бій новому ворогові і чекало розпоряджень з армії У. Н. Р.

МАХНО І МАХНІВЦІ.

Тоді саме прибув до Глodos з Чорного лісу Махно, маючи до 700 кінноти і одну гармату. Незабаром до нього прилучилося до 2.000 піхоти, що лишилася по забитім Григорієві. Спочатку вона була без зброї, але вже перед першим боєм, який мав Махно в Глodosах з більшовиками, половина піхоти отримала зброю.

На Махна тоді наступало до 300 піхоти при 3-ох гарматах. Можна було дивуватися тому спокоеві, з яким махнівці збиралися до бою. В той час як набої рвалися в 40 кроках, махнівці вмивалися, зачісувалися і чекали наказу. А скільки показувалося військового хисту у провідників і у козаків!... Якої ваги сам Махно надавав справі вистудійовання місцевости, де стояв постоем! І першим ділом Махна, коли він десь зупинявся, було дослідити місцевість. Це помогло йому й тепер. Через дві години половину ворогів зарубано, а гармати й половину людей взято до полону. Так Махно на очах глodosян почав збільшувати свої сили і ззивав населення прилучатися до нього.

Але для населення Херсонщини Махнівщина була не тільки чужою, але й явищем незносним, навіть ворожим. Призвичаєне бачити порядок в козацтві, населення не могло знести сваволі махнівців. Напр., забирали у селян коні, або мінняли, але ніхто не входив цілком в інтереси самого селянина: давали взамін всілякий непотріб, коні, що не могли ходити, а не один селянин залишався і цілком без коней.

Відходила тоді з Одеси на північ червона армія. Махно зустрів її на ст. Нова Українка — Одобаш. Велику поміч дало йому місточко Ровно, що повсталало під проводом сотн. Могили. Воно виставило на позицію до 6.000 людей і обеззброїло два комуністичні полки. До тої більшовицької голоти, що без памяти тікала з Одеси, належали також і полки, що попередньо були частиною війська Махна підчас його протиденікінських операцій. Ці теж полки, без всякої задуми перебили комісарів і прилучилися до Мах-

на. Розгром цих московських частин був страшний. При них, крім військового майна, був цілий селянський достаток Катеринославщини.

Махно пустив бронепотяги в повітря, а військо направив в район Пісчаного Броду і Глодос. За ним посунули отари овець, скоту і все інше.

Війська у Махна було тоді до 15 тисяч при кількох батареях. Обслуговувалося військо телефонами.

Далі Махно розбив повстанців з Ровно, що йому стали в такій допомозі перед тим, за те, що ті не віддали йому зброї і полонених більшовицьких полків, а скерували останні до Денікіна.

Весь час протягом місяця Глодоси були табором Махна. В таких умовах опинилася горстка козаків, що оголосила владу У. Н. Р.

Нічого більше не залишилося, як порозумітися з Махном, бо вже й кілька козаків було ним заарештованих. Умови до порозуміння були досить сприятливі. В містечку перебувало кілька місцевих учительок, що разом з жінкою Махна (Ганна Кузьменко) покінчили учительську семінарію в Добровеличківці, в 12 верстах від Глодос. Кількох старшин так само були з нею знайомі. Через учительок і жінку Махна удалося дістати від нього запевнення безпеки, і провідники козаків, формально визнавши його, дістали відповідні посвідки.

Натрапляючи на добрий ґрунт для агітації за У. Н. Р. в таборі, козаки розвинули агітаційну працю. Але скоро про це довідався „батько“ і козакам треба було тікати з табору.

КИЇВСЬКА ГРУПА.

Зорганізувавши відділ з 35 людей і захопивши з собою на пам'ятку про Махна дві тачанки і скоростріл, козаки виступили в напрямку Умань—Липовець. В дорозі зустріли Київську групу (кінець липня 1919 року). Тут 14 полком Низових Запорожців командував добре знайий уже козакам Михайло Вербицький. При нім було багато козаків з Глодос, що підчас відходу були в Січі, а опісля з бунчуковим курінем відійшли і організували 14-ий полк.

З прибувших і тих козаків, що прийшли з Січі, зорганізувалося в 14-ім полку дві сотні: кулеметна під командою пор. В. Недайкаші і піша. Таким чином в Армії У. Н. Р. проти Денікіна воювало три „окремі Глодоські сотні“.

Вербицькому з Глодоською сотнею повелось захопити батарею в с. Охримова. Це була перша бійка і перша здобич Київської Групи у Денікіна.

Так і далі сотні творили славу полку, аж доки армія не розпочала відворот. В тім часі командант дивізії полк. Вовк, людина наскрізь військова, вихований в дусі „дисципліни російської армії“ зауважив, що в полку Низових Запорожців діється щось для нього незрозуміле. Він не розумів ні товариської дисципліни, ні вдавався в оцінку того, як повстав полк, з яких елементів, і почав запроваджувати „принципи регулярності“. Застосував наказ про „нема власних коней“ і почав їх козакам відбирати. В наслідок всього того звільнено команданта полку Вербицького і призначено на його місце недосвідченого старшину Янишевського. Далі державний інспектор

заарештував Ф. Мелешка, що титулував себе тоді самовільно помішником команданта полку, але ще тоді мав впливи на глодосян. Все це привело до того, що майже весь полк опинився в обозі. В додаток до того розпочався тиф, на який згинувало до половини глодосян. Полк перестав існувати. Хорі козаки розбрелися по Поділлю. Решта тягалася в хвості армії.

З м. Ольчадаєва отам. Тютюник післав пор. Недайкашу і з ним п'ять старшин а пізніше і Ф. Мелешка (звільненого зпід арешту) в вороже заплілля на Херсонщину підіймати повстання.

Від тифу загинуло лише кілька старшин, а решта, що були в дорошенківським та 14-ім полках, до Різдва 1919 р. були вже дома і поволі відживлювалися від тифу.

ПОВСТАНЧА АКЦІЯ.

Денікінська армія починала відворот. Більшовики в січні 1920 року уже зайняли Лівобережжя, а армія У. Н. Р. посувалася на Умань—Звенигородку. Конечно було виконати завдання — повстати проти Денікіна і очистити дорогу армії та захопити зброю. Козацтво почало знову організуватися, але зброї вже було мало, скорострілів зовсім не було, бо все це дісталось до рук Денікіна ще в полках.

Почали організувати збройні виступи проти Денікіна і місцеві більшовики під проводом М. Колька. Їх було до 50 людей з скорострілом. Почали вони шукати зв'язку з козаками. Але до порозуміння не дійшло.

На Різдво 1919 року більшовики таки виступили проти курія денікінських військ, що розмістився в південній частині містечка. Їм удалося захопити скоростріл, декого роззброїти і навіть приневолити цей курінь вийти з містечка. Але на другий день сюди прийшов полк і всі більшовики залишили містечко. Денікінці спалили десятку хат знаних їм більшовиків, на ціле містечко наклали контрибуцію і знову стали постоем у Глодосах.

Відважніші з більшовиків появлялися в містечку, „кralи“ вартових, навіть при церкві, виводили за містечко і забивали. Були випадки, що роздягнені до розстрілу денікінці виривалися з рук більшовиків і зимою голі бігли-тікали до своїх.

Це наводило жах на денікінців, які завдяки дезертирству не могли провадити рахуби своїм і не знали, де діваються їх люди, а населення додавало охоти до боротьби, — тим більше, що поведінка денікінців, грабування населення денерувало його все більше і більше.

При цих обставинах провідники повстання Недайкаша, Мелешко, Березняк, всі місцеві старшини та ті, що залишилися в Глодосах від денікінської армії, почали збирати козаків і просто всіх незадоволених.

В початку січня 1920 року командування зібраних трьох сотень (четверта була без зброї) постановило зробити наступ на с. Фурманівку, де стояв штаб московського полку. Малося на меті захопити штаб, майно, гроші, розігнати охорону — один курінь, а опісля зліквідувати

курінь в Глодосах та здобути зброю для дальшої акції.

Але в самій половині успіху, коли половину куріня вже роззброєно і частину штабу взято в полон, надіспіла з другого кінця села старшинська сотня і змусила повстанців відступити.

Неуспіх задуманого підприємства треба поставити в вину виключно керівникам повстання, які повели справу неорганізовано, самі кинулися на штаб, щоби захопити гроші, і не керували боєм. Тут ранено одного з керівників, Ф. Мелешка, після чого всі майже провідники сіли на коней і виїхали, а козаків лишили на призволяще. Підчас цього нападу було багато обморожених завдяки лютому морозові.

У КІТЛІ ЗРАДИ.

Керівники повстання опинилися на хуторах Каракозеліва, де укривалися також провідники різдвяного більшовицького повстання в Глодосах. Опинившись в однакових умовах переможених, керівники ворожих одна одній течій наїшли спільну мову.

По всіх взаємних докорах і обвинуваченнях обидві течії дійшли до порозуміння і заключили договір (!), відомий в Глодосах, як Каракозелівський.

Договір цей містить в собі слідуючі спільні постановлені пункти.

1. Більшовики і козаки на терені місточка не провадять ніякої збройної боротьби між собою, а також агітації проти тої влади, яка запанує тут (більшовицької чи української).

2. Більшовики і козаки не здають своєї зброї і ні ті ні другі не звертаються в цім за допомогою до влади.

3. Одні і другі не видають владі своїх противників, коли їх влада запанує.

Обом сторонам вільно брати участь в рядах регулярних армій, більшовицької чи української, і особа, що бере участь в регулярній армії, попавши на терен місточка, не переслідується за цю участь.

5. Обидві сторони забезпечують свободу культурно-освітньої праці незалежно від влади.

6. Спільно виступати проти Денікіна.

7. Коли би більшовики порушили угоду і вимагали видачі зброї, то козацтво буде захищатися збройно.

8. За кожного забитого козака, козацтво буде забивати 10 більшовиків.

9. Незалежно від влади, від вислідів боротьби обидві сторони зобов'язуються не порушувати прав кривників своїх ворогів і їх майна.

Такі були головні пункти цього договору.

Між обома частинами населення, вороже настроєними взаємно до себе, установилася ніби згодя. І справді, коли наблизилася армія У. Н. Р. і заняла місточко, більшовики користали з недоторканости особи і майна і вільно ходили між рядами армії, бо їх козаки не видавали і навпаки за них вступалися. Так самісько було, коли до місточка приходили більшовицькі частини. Козаки тоді почували себе безпечно.

Але так було недовго. Провідники козаків занадто вже були знані на цілий повіт, тому вони

мусіли бути завжди обережними, з огляду на інші позамісточкові більшовицькі організації, для яких договір був неважний і навіть незнаний.

Ще на Великдень 1920-го року козаки піли разом самого і вільно ходили по місту.

Аж ось через місточко Злинка переходили частини 60-ої дивізії в догонку за армією У. Н. Р., що була вже під Вознесенськом. Злинка, що в 12-тьох верстах на схід від Глодос, виступила проти 60-ої дивізії і затримала її на два дні, ведучи завзяті бої.

Злинка зверталася за допомогою до Глодос, але козацтво відмовило. Злинка, це було цілком кацапське село, заселене 50 літ назад виходцями з Московщини, тому воно стояло завжди проти Української Влади, а тепер виступило на ґрунті економічного незадоволення.

Козацтво було зацікавлене в тім, щоби кацапи як найбільше сварилися і билися між собою і нищили одні одних, тому для збільшення упорности Злинки спочатку обіцяло допомогу, післало одного козака, а пізніше не виступило.

Однак ціль осягнуто, населення Злинки, що вороже ставилося до української армії, виступило проти 60-ої дивізії і по дводеннім бою з застосуванням артилерії з обох сторін Злинка була переможена. Червоні спалили 80 дворів і забили 200 селян. Правда, багато й червоноармійців було забитих.

Завдяки цьому боеві дивізія не наспіла до Вознесенська, де армія У. Н. Р. провадила свої акції.

Провідники повстання в Злинці з пімсти за відмову в допомозі звернули вину на Глодосян і за явили, що в повстанні брали участь і козаки з Глодос.

Дивізія рушила на Глодоси, і не зустрівши опору з боку козацтва, вступила до місточка. Не маючи до чого причепитися лише пограбувала батьків козацьких провідників Недайкашу Мелешка, Березняка і інших, а також місцевим більшовикам поставила вимогу рішучих заходів проти козацтва.

Згідно з умовою, місцеві більшовики спершу заступалися за батьків козацьких провідників, але отримавши рішучі вимоги, як від 60-ої дивізії так з повіту, де сидів повітвоенком більшовик з Глодос Колько, брат тутешнього голови більшовиків, про роззброєння козацтва, не зважаючи на договір, почали вимагати від поодиноких козаків здати зброю, переслідувати їх, арештувати старшин.

Козацтво сходилося вночі на збори, де обмірковувало своє положення і способи боротьби.

Надіспіли відомости, що армія У. Н. Р. прилучилася до польського фронту. Більшовики почули себе господарями. А коли дістали інструкції з центру про терор над українцями в зв'язку з акціями на українсько-польським фронті, застосовували їх охоче не числячись з договором. Терор зробив життя козаків неможливим і примусив шукати виходу.

Особливо таке тяжке становище відчувалося в північній частині місточка, в так званому „П'ятому“ та „Четвертому“ і в східній частині південної половини села, що звалася „Салівкою“ та „Хоружівкою“ (поділ місточка на південну

і північну частину беру по річці Сухому Ташлику, що протікає через місточко зі сходу на захід і втікає в р. Синюху, поділ же на східню і західню від шляху, що йде через Глодоси з Н.

Українки на Хмельову). В Глодосах тепер більшовики запанували цілком, переслідуючи „Петлюрівську“, як вони її називали, половину місточка¹⁾.

Чи тільки випадки?

Подав: *В.силь Бачинський*, сот. УГА.

Нераз доводилось нам чути, як деякі люди за всіди виходили щасливо з різних небезпек. І так хочу я передати кілька таких випадків. Всі вони відносяться до цього часу, в якому небезпек було аж надто багато, а саме до часу всевітньої та української війни.

Було це на італійському фронті. Австрійська та німецька армія проломилі на прикінці 1917 року ворожий фронт, та рушили з над Сочі над Пяву. Полк, у якому я служив, стояв перед самим Герцом. Ми вмащерували до Герцу, та тут приділено нам квартири, в яких ми мали переночувати. Я, та один мій тов. поручник Ворочек дістали квартиру в ринку, в кам'яниці на першому поверсі. Мешкання було чотирокімнатне, вповні уряджене. Ми були так перетомлені, що були би поснули і на кам'яній долівці, а не то на чистій, вигідній постелі. В інших кімнатах спали наші чури, телефоністи, вістові. Усі поснули твердим сном.

Десь коло півночі, приснилось мені аж надто виразно, що хтось мене сильно термосить за рамя, та каже вставати. Я мусів напружити усю силу волі, щоби збудитись. Це мене коштувало великих зусиль, бо пробудившись я був утомлений, наче по важкій, фізичній праці. Я встав, завіттив електричну ліхтарку, та побачив у проміннях світла смуги диму. Заносило димом наче зі згарища. Негаючи вискочив я з постелі, та відкрив двері на коридор, а з коридора на сходи.

Сходи були деревляні, а долішня їх частина стояла в полуміні.

В цьому щойно моменті пригадав я собі, що входячи до кам'яниці, помітив в брамі тільки вузький перехід. Решта брами зглядно переходу, були заставлені великими мінами. Те саме бачив я і на подвір'ю кам'яниці. Це освідомлення було аж надто прикре. Вмить вбіг я до кімнати, де спав ще мій товариш, опісля відкрив двері, де спали чури, телефоністи та вістові і голосним криком усіх розбудив. Самий я прискочив до вікна, та почав спускатись в низ. Придержуючись гзимсу, вчепився я фриз'єрського шильду, а там був вже на землі. За мною скакали інші. Усі ми вискакували так, як позривались з постелі. Хто вже був на долині, тікав що сил від горючого дому. Декого провадили товариші попід рамена. Це були ті, яким скок з першого поверху не дуже то вдався.

В кілька хвилин по наших „випровадженні“ з вигідних квартир, бухнув в гору стовп полуміні та диму, а оглушаючий гук та дощ каміння, говорили нам аж надто переконуючо, що в тій кам'яниці вже більше кватирувати не будемо.

В кілька місяців після цього випадку я виїхав

¹⁾ На цім на жаль обривається рукопис бл. [п. пор. Мих Мпхайлика. Колиб випадково хтонебудь мав другий його примірник, того Редакція ласкаво просить надіслати до неї кінець того скрипту для вміщення в „Літописі“.

Старшини 2. п. п. в 1919 р. після переходу на Чехословаччину.

на відпустку. Коли вже кінчився час моєї відпустки, я написав до мого заступника команданта сотні, щоби на день, в якому я мав вернути, вислав на означену стацію підводу. Однак приїхавши, я підводи не застав. Не було іншої ради, тільки треба було глядіти якоїсь автомобілевої чи кінної валки, які їхали на фронт. На розшуки

ша бомба, яку скинув ворожий літак, попала саме в цей дім.

Над Пявою стояв наш полк на самому лівому крилі цілої австрійської армії. Ми притикали нашим лівим крилом безпосередно до моря. На ліво від нас робили службу морські баталіони.

III. курінь V. Бригади у вересні 1919 р. кмдт. сот. Чайка, адют. чет. Іван Сокл.

пішов мій чура, а я мав на нього ждати в одному домі, де містилася військова кантина. В кантині сиділо чотирьох старшин, двох сотників, один отаман, та один підполковник. Самі артилеристи. Я купив дещо зісти та засів до стола. Посидівши десять-п'ятнадцять хвилин, я почав безпричинно непокоїтись. Вкінці встав та відійшов. На відхіднім попросив я стрільця, який був зайнятий в кантині, щоби справив мойого чуру, як поверне, в недалеку липову алею, яку було видно крізь вікна.

У віддалі кількохсот кроків від кантини, у липовій алеї, я підложив під голову свій наплечник та свобідно положився. Мої думки тікали до найближчих, яких я ще вчора бачив. Не дуже мав мене італійський фронт, бо отсе я починав третій рік свого побуту на ньому.

Та мої думки перервав мені влізливий „капроні“. Я його не бачив, але слухом я вже так точно пізнавав гудіння літаків, що і цим разом не помилився. Могучий „капроні“, а біля нього кілька малих, звинних літаків, уже висіли над оселею. Ще кілька хвилин і характеристичний свист та переразливий гук свідчили про відвідини ворожих літаків. Затарахкотіли скоростріли і почався у въздушних просторах двобій, бо в міжчасі надлетіли австрійські літаки. Ворожі літаки почали завертати на полудневий захід.

З дому, в якому містилась військова кантина, сторчали тільки розвалені мури, та поломані крокви. Не вийшла живою ні одна душа, бо пер-

ішла звичайна окопова війна. Ми били ручними гранатами рибу в каналах, та були вдоволені, що не голодуємо. Вечером сходились до землянки нашого курінного лікаря, та грали в карти. Землянки були повикопувані у насипах, які ішли здовж обох берегів Пяви. Ці насипи хоронили великі простори урожайних піль перед виливами.

Це було коло 7. год. вечером. В землянці лікаря сиділо чотирьох старшин, а між ними і я, та грали в карти. На фронті був повний спокій.

Та нараз я встав і заявив, що мушу відійти до сотні. Мої товариші протестували, бо цей, який мав сісти на моє місце, був, як вони казали, „леций пацер“. Але я таки відійшов, приобіцявши ще вернути. Перевізник перевіз мене човном на другий беріг Пяви і я був у своїй землянці. Мій чура смажив рибу та варив каву. Я писав листи до дому, бо незабаром мали приїхати кухні та пошта, а я хотів передати вже написаного листа.

Та нараз далися чути голосні вибухи. Я знав „напамять“, що це стріляють Італійці із своїх морських гармат. Терен, в якому ми стояли, не дозволяв нам будувати ні лисячих ям, ні інших схоронищ, якіби хоч частинно хоронили перед ворожими гарматними стрільнями. Була тільки одна рада: переждати...

В якої чверть години після стрілянини, „забикав“ телефон. Курінний адютант передав мені сумну вістку. В землянку курінного лікаря попала ворожа граната. Трьох старшин та двох чу-

рів тяжко ранені, а цей „пацер“, який сів на моє місце, убитий.

По переході нашої армії за Збруч, ми через якийсь час не стрічались з ворогом. Курінь, яким я командував, входив в склад VII бригади УГА. Ціла бригада враз з артилерією та обозами машерувала на схід. Одного вечора станули ми в селі Макарів лісний, чи Макарів пільний. Кругом села, а зокрема від сторони, відкіля міг надійти ворог, виставлено пільні застави.

На дворі стояла гарна літня ніч. Команда мого куріня містилась при кінці села, з цієї сторони, з якої можна було сподіватись наскоку більшовиків.

Я довго не міг заснути. Вкінці одягнувся, та вийшов на двір. Під шопою стояли верхові коні, та хрупали обрік. Біля коней на соломі спали вістові. Я довго стояв на подвір'ю, та вслухувався в таємну тишу села. Я вже не вертав до хати, але збудив одного вістового, та казав сідлати коней. Хотів з одним вістовим обїхати застави. Через кілька хвилин коні вже були готові. При відїзді я сказав телефоністови, який робив службу, куди їду.

Ми пустились чвалом в напрямі застав. Коні бігли жваво, скінчились сільські загороди, а перед нашими очима простягались темні, безкраї лани. З села несло голосне лайння собак. Ми їхали кроком та наслухували.

Ми почули сильну крісову та скорострілну стрілянину, яка неслась з села, себто нам за плечима. Я в мить навернув коня, та пігнав в село. За мною гнав вістовий. Понад нами свистали крісові кульки. Селом гнались якісь кіннотчики з ручними скорострілами. Ми схоронились в бічну вуличку. В селі клекотіло та неслись якісь крики.

В село вскочили ненадійно більшовики. Самі кіннотчики. Наші застави нічого не знали про те, що в селі ворог. Більшовики заїхали в село в обхід, полями. Перед кількома днями вони стояли в цьому селі і добре орієнтувались!

Незабаром виперто ворога з села, але наші частини мали значні втрати. Було кількох убитих, а між ними пор. Найда, чи Найдан, та ранений четар Степан Федак. А мій чур, який спав разом зі мною на квартирі, лежав мертвий на порозі хати з простріленими грудьми.

З українського самостійницького руху на початку минулого століття

Написав: *Георг Лоский*

(Докінчення)

II

Правобережна Україна.

В першій частині цієї статі (гл. ч. I. Л. Ч. К.) ми розглядаючи діяльність В. Лукашевича, згадували за можливі звязки його з так званими українофілами зпосеред польської, а певніше спольщеної шляхти з Правобережної України. Розвиток суспільно-національних відносин на Правобережжі ішов цілком відмінним від Лівобережної Гетьманщини шляхом. Обумовлена була ця ріжниця тим, що на Лівобережжі до останніх десятиліть попереднього XVIII ст. існувала у формі Гетьманщини власна українська державність. Хоч і не повна була ця державність, і з кожним роком суверенність її урізувано, але всетаки її більш як столітнє існування підтримувало і не давало вгасати національно-державницькій традиції. На Гетьманщині існувала своя власна правляча старшинська верства. Навіть перелицювавшись у „благородне російське шляхетство“ ця верства, бодай в своїй ліпшій частині залишалася вірна своїй традиції. Слава минулого навіть після того, як припинився політичний чин, продовжувала жити в родинній традиції і була зафіксована в літературних творах доби, в першу чергу „Історії Русов“. Ця традиція була тим містком, що лучив колишні змагання з політичним і культурним відродженням нового XIX століття.

Не було всього цього в Правобережній Україні. Вже давніше відлучена від політичного осе-

редку — Гетьманщини Правобережжя вело далі колоніальне існування окраїни конаючої Річи Посполитої. Цілковита темрява політична і культурна, що настала після Палія, освітлювалася лише зловіщими пожежами гайдамаччини. Безоглядний соціальний і економічний визиск з боку спольщених суспільних верхів і безглузда, бо не осяяна жадним внутрішнім змістом, реакція низів на цей визиск, наповнювали собою соціально - політичне життя країни.

Лише поволі в самім кінці XVIII ст. починає серед місцевої спольщеної шляхотської верстви пробуджуватись дуже спорадично з початку, місцева українська традиція. Пробудження це прибирає часто досить карикатурних форм, можна подумати, що воно є лише одним з проявів панського дивацтва. І лише в перспективі часу, після того, як це дивацьке українофільство правобережної шляхти дало нам зрештою Володимира Антоновича, Тадея Рильського і зрештою в наші вже часи Вячеслава Липинського, після цього ціла та „козако — і хлопоманія“ їх предвозвістників з попередньої доби набирає для нас глибшого значіння і змісту.

Одним з перших тих своєрідних українофілів з посеред правобережної шляхти, не рахуючи приналежного до попередньої доби поета шляхтича Данила Братковського, був кн. Август Яблоновський, знаний в народі під іменем князя Миколи. Син воеводи Йосипа Яблоновського

вченого геральдиста, дуже гордого на ордери, які він одержав особисто від французького короля, молодий Август цілком не поділяв симпатії і нахилів свого батька. Найулюбленишим приятелем його молодечих років був парубок з маєтностей його батька Степан Матушенко. Своїми оповіданнями про Україну, козаччину, про вільне степове життя він будив мрії про відродження козаччини в цій вихованці найліпших європейських професорів. Ця козакоманія так захоплює його, що він вже в молодім віці тікає з родинного палацу, каби на батьківщині свого улюбленця в Стеблові коло Корсуня, заложити „Січ“. До складу її він записує селян, яких звільняє з кріпацтва. Звичайно не можемо брати цілком по-важно цього „зкозачилого“ князя, який так легко змінив французький камзол на козачу свитку і перуку на оселедець. Але хочаби той факт, що він аби інтимніше зблизитись з українським народом — переходить на східній греко-католицький обряд, вказує на те, що ця козакоманія, нащадка польських гетьманів, була рефлексією якихось глибших процесів, які почали нуртувати в психиці правобережної шляхти.

Європейський романтизм, з його замилюванням до народного побуту, звичаїв, місцевої історії приходячи на Правобережжя, ще більше зміцнив паростки місцевого українофільства. Воно знаходить свій яскравий вияв в етнографічних працях такого Зоряна Доленга - Ходаковського і в поетичній творчості поетів приналежних до так званої „української школи“. Не треба перецінювати тих в першу чергу культурницьких проявів, які не перешкоджали всім тим Мальчевським, Гоцинським, Залеським залишатись польськими патріотами. Але рівнож не можна не добачити того, як до того чисто культурницького руху приміщуються поволі і елементи політичні. Взяти хочаби такого Богдана Залеського. Не кажемо вже про те, що його літературне українство було не менш, як-що не більш глибоке як в лівобережного Гоголя. (Порівняти хіба відношення Залеського до Мазепи або його оцінку Шевченкової творчості). Але часом у Залеського чуються нотки дійсного українського патріотизму. От хочаби взяти той факт, що коли якийсь польський літерат назвав українців гайдамаками, то Залеський, що перебував тоді на німецькій Шлеську, писав до свого приятеля з цього приводу: „Дякувати Богу не знаходжусь вже в країні варварів. Тут літерати читають Шерера, Енгеля і знають, що таке Україна. Знають, що шість мільонів нарід, який має свій побут, права, звичаї, пісні, своїх героїв, істориків не вільно називати гайдамаками“. Свій виступ в обороні України Залеський пояснює тим, що він не може „залишатись байдужим для країни, в якій народився, яку люблю і яку зобов'язаний є боронити¹⁾“. Однак найяскравішим представником цього українофільства був без сумніву Тимко Падуро. Він, як знаємо, вирізнявся

від інших своїх побратимів по перу і музі тим, що писав свої поезії українською мовою. Не місце тут звичайно займатися оцінкою літературної творчості Падуро, варто хіба лише зазначити, що новіші українські дослідники української літератури оцінюють цю творчість далеко більш позитивно, ніж їх попередники як Ефремов, що бачили в Падурі лише „дворецького поета“. Тут натомість нас цікавить політична діяльність Падуро.

Народжений 21. грудня 1801 р. в селі Лінцях на Київщині, одержуючи освіту в місцевій парафіяльній школі, а пізніше у гімназії у Винниці, Падуро вже з дитячих років знаходився під впливом української національної стихії. В тих школах панувала українська мова, співалися українські пісні. Сам Падуро вже на гімназіяльній лавці любив розважати товаришів співом українських пісень. Він з замилюванням слухав, де тільки міг історичні перекази в балачках все і завжди уживав української мови. Вже у Винниці почав він займатися поезією. Продовжував він ці свої улюблені заняття вступивши 1820 року до Кременецького ліцею. Ліцей цей заснований Тадеєм Чацьким, мав на думку свого фундатора, бути опорою польської культури в Правобережній Україні. Але це не перешкоджало тому, що і сюди знайшло собі шлях українофільство. Вказує на це хочаби той факт, що якраз у Кременці Падуро став цікавитись більш по-важно українською історією і той відгук, який знаходила його творчість в місцевім громадянстві, серед професорів і товаришів. Серед останніх бачимо кількох, що належали пізніше до згаданої українофільської школи, як Спиридон Осташевський, Маврикій Гославський, Фр. Ковальський.

Як вже згадувано, початок двадцятих років минулого століття був добою найбільшого поширення в Росії і на Україні ріжних таємних, революційних товариств. На Правобережжі серед тих товариств переважали польські. Поза численними масонськими ложами, бачимо тут філії Варшавського Патріотичного Товариства, одним з головних провідників котрого тут був гр. Петро Мошинський, волинський губ. маршалок. В нього за секретаря був рідний брат Падуро Йосип.

В роскватированих по Правобережжю російських полках рівнож, як вже згадувано в першій частині цього нарису, існували таємні товариства. Немає отже нічого дивного, що польські і російські змовники зустрічались і що серед них велися балачки про співпрацю. Ці балачки мали, як вже рівнож згадувано, більш теоретичний характер, бо занадто відмінні цілі були в польських і російських революціонерів. Варто тут навести характеристику тої польсько-російської „співпраці“, яку дав Адам Міцкевич в II. томі своєї

²⁾ Найповніше опрацював творчість Падуро проф. Володимир Гнатюк „Тимко Падуро, критично - біографічно - літературний нарис“ Харьків 1931.

¹⁾ J. Tretiak, Bohdan Zaleski T. I. ст. 331 — 332.

„Літератури Словянської“. „Польські змовці, каже Міцкевич, прислали своїх делегатів до російських і в цих розмовах обдурювано з обох боків. Поляки не тайлися перед близькими, що їм треба було тільки піднести заколот у Росії й скористуватись з доброї нагоди; росіяне теж звірялися приятелям, що хоч вони й обіцяли незалежність полякам, однак скинувши у себе династію, подумалиб зараз же про затримання Польщі в своїх руках“³⁾.

Спільні збори однак відбувалися і на одних з них взяв участь Падура. Мабуть ще на шкільній лавці брав він участь в життю політичних гуртків. Після ж закінчення ліцею запрошено його на польсько - російські збори ініційовані згаданим Мошинським. Ось як розповідає про ці збори оден з пізніших українських діячів К. Михальчук, що сам належав до так званих „хлопоманів“. По його словам зїзд цей відбувся у 1825 році у Василькові (на думку інших зїзд цей мав місце в Житомирі). Присутні на ньому росіяне, учасники будучого грудневого повстання хотіли, щоб на зборах було як найбільше представників од ріжних словянських народів і крім поляків — закликали якогось чеха винокура, щоб репрезентував чеську націю, розшукали десь серба чи хорвата, а за інших словян вони й самі гаразд не знали. І от, коли хтось з головних провідирів декабристів — Трубецький чи хтось інший, — одкриваючи збори, сказав що зійшлися тут усі словяне Падура попрохав собі слова. „А знаєте, панове, обернувся він до присутніх, ми забули про один великий словянський народ!“ Всі переглянулись між собою і задумались, який же то справді народ? „Та про господаря цієї хати, де ми зібралися, забули — про український народ!“ І от усі згодились з Падурою і він заявив себе представником українського народу⁴⁾. Більш менш подібно розповідають про ці збори і виступ Падури і інші джерела.

Падура не обмежився на тім заклику, перебувши щасливо грудневе повстання, він відправляється в 1827 році в мандрівку по Україні, з ме-

тою закликати українців до повстання спільно з поляками проти Росії. На жаль про подорож цю маємо відомості від біографів поета, що писали під його безпосереднім впливом і тому за багато є там „поетичної“ фантазії. Ймовірно однак є, що йому дійсно довелось, як подає біографія, побувати на Чорноморі серед козаків, нащадків Запорозжців. Мав він підчас тої подорожі побувати і в Полтаві, де звірівся в своїх плянах старому Котляревському. Цей же останній мав на це сказати: „Херувимий твій глас! дії наші в твоїх піснях загомонять, та не воскреснуть! Сказавши твоім словом: „прошлість в сльозах, з памяток прах, а дії сном! Анатема! будь проклят, хто їх гноєм присипає“. Мав Падура підчас тої мандрівки бути у хаті, до якої заходив Мазепа незадовго перед Полтавою⁵⁾. Але певторюю, тяжко серед того всього визнати, де кінчиться правда, а починається фантазія поета.

Мандрував так Падура аж до 1829 року. Коли вибухло повстання 1831 року, він відправився на лівий беріг, щоб заохочувати населення до підтримки повстання. Але вже по дорозі його арештовано і тим арештом скінчилась всяка його політична діяльність. Саме невдача повстання мусіла показати Падурі і іншим українофілам з посеред польської шляхти, як далека дійсність від їх мрій про польсько - українську згоду і побратимство. Цей досвід показав шлях їх пізнішим нащадкам, які трицять років пізніше на чолі з Володимиром Антоновичем рішуче поривають з польським громадянством. Але за Падурою, в першу чергу, залишається те, що він найбільш рішуче зі своїх сучасників і земляків ставив українську справу і чинно змагав до її вирішення, бодай в тих рямях, в яких він собі можливість цього вирішення уявляв.

³⁾ Literatura Słowiańska, т. II, Познань 1865, ст. 312.

⁴⁾ Д. Д-ко: З споминів про К. Михальчука, Л. Н. В. т. LXVI, 1914, ст. 238.

⁵⁾ Prawdziwy życiorys Tymka Padury, Познань 1875.

БОГДАН НИЖАНКОВСЬКИЙ

І З Н О В...

І знов важка земля — й налиті бронзом лиця
і вечорі німі при страві у хатах:
незгашений обрій ще ватрою іскриться
і пожар відбива у примкнених очах...

І день, як по жнивах в полудне на стерниську
де тиша — у безкрай на крилах комашок:
а в грудях щось повзе і підкрадаєсь близько
і аж до болю рве — накрвлений шматок...

Часом у буряні десь сталь в куску іржава,
як картка — де рядком стоїть рисунок дій...

І дрозж тече струмком — і ледве чутно: «слава!...»
і ряд штиків на мент проколюєсь з під вій...

У кліщах двох фронтів

Написав: С. Даушков

Гук гармат приспішував і без того чималий рух. Хоч і так панувало на станції Смига від самого ранку велике оживлення, але після кожного нового гарматнього стрілу, що доносився з півночі, кроки і рухи кожного чоловіка робилися швидші, а таємна жахливість проймала всю істоту: Надходили червоні!

Прорвавши боеву лінію біля Здолбунова (весна 1919 р.), більшовики швидко посувалися в бік Дубна, прочищуючи собі дорогу панцирними потягами. Українська Армія відходила в сторону Кремянця і там встановляла сильні батерії. Але ще не було вирішено, де саме зведеться бій і по-пробується спинити ворога... Тимчасом і на всяк випадок, з Дубна і околиць забирали все цінніше і везено до Кремянця. Таким чином перевезено в Кремянець всі запаси поживи, зброї та одягів з Дубенських складів, забрано з Дубна всі склади потягів, які тільки там знайшлися, а на затримку ворога пішов панцирний потяг, котрий зараз за Дубном зустрівся з більшовицьким потягом і розпочав бій. Два дні потяги стояли майже на своїх місцях і засипували один одного шрапнелею без великої шкоди з обох сторін, лише по боках їх провадилися значні сутички нашої і більшовицької кінноти, котрі наскокували нечаяно одна на другу.

Українська Армія не мала рації пробиватися вперед. Було завданням протриматися, як можна довше на місці, поки вирішиться справа. А ситуація була доволі зла! З правої сторони вже більшовики заходили далеко, аж наче в зад Української Армії; вони вже захопили містечка Мізоч і грозили, що ось-ось захоплять Остріг і відрижуть відступ до залізничних вузлів. З заходу знову надходили Поляки і їх гарматні стрільна вже залітали до Бродів... Колиб можна було втриматися на заході, то рівночасно можна було відпихати червоних на північ. В противнім разі залишився ще один прохід: залишати Волинь і через Поділля тягтися на Київ...

Але події приспішилися. Західній наш фронт почав тріщати і треба було опорожнити Броди та Радивилів. Як на те лихо в Бродах тоді було багато залізничних возів з різними припасами і їх звідти нікуди було забрати, бо Здолбунів вже зайняли червоні... А ті всі річі, що були в залізничних вагонах, були вартісні і їх треба було рятувати!...

Вирішено нарешті так: все, що тільки вспіється, забрати до Кремянця і тут боронитися. Згодом відперти червоних на північ, очистити залізничний шлях і вже тоді переправити те все в Київщину.

В день, про котрий оповідаю, цей плян почали переводити в життя. Від самого ранку з Бродів безпереривно через Камяницю і Смигу проходили один за другим потяги і уставлялися на торах Кремянецької станції. З гуком і з поспіхом

проїжджали через Смигу п'ятформи з навантаженими возами, зброєю, харчами то що. Вскорі всі тори на Кремянецькій станції були заставлені вагонами і вже не було де їх ставляти; вже ставлено їх на торі аж під само сільце Березину, а паротяги їхали не спереду потягу, а пхали ззаду, а підіпхнувши до стоячої вже довгої низки вагонів, відчіплювали їх, а самі повертали за другим складом...

Пять паротягів, що були на цім відтинку в посіданні Української Армії, бігали мов божевільні. Вони влучно розминалися у Смизі, Камяниці, Вербі та Почаївській Рудні і від ранку вже встигли повернутися по чотири рази, за кожним разом привозячи доволі вагонів з господарським та військовим майном. Але як на те лихо Антанський літак, що піднявся в гору, наглянув збільшений рух і скоро, повернувшись назад, повідомив про це Поляків... За пару хвилин пішов на всім фронті божевільний наступ...

Тепер кожна хвилина була дорога. Булоб велике щастя, якби протриматися до вечора... Тепер вже паротяги перевозили, що лиш вдалося врятувати, тільки на Смигу,

Була третя година по полудні. Під сильним напором Українська Армія залишила Броди, а ворожі стрільна вже обстрілювали Радивилів. З півночі знову наспіли погані вісти: панцирний потяг, що затримував червоних, був сильно ушкоджений і відїхав в зад, залишаючи ворогові Дубно. Ще година — і вже Камяниця підлягла червоному обстрілу. Затеж вже все було перетягнуто на Смигу.

Наш панцирний потяг минув Камяницю і прибув на Смигу. По своїм відході, він позаду себе чомусь не вірвав мосту через Ікву і червоні мали вільний доступ до Смиги. Рівночасно Поляки зайняли Радивилів...

Вечоріло. Зі Смиги вже забрали всі вагони і вони уставлені по торі, займали залізничні рейки аж по село Велика Андрума. На Смизі тільки залишився один санітарний потяг, що складався з десяти вагонів, в котрих було 83 (вісімдесят три) хорих стрільців. Чомусь цей потяг з хорими не забрали з самого початку, а тепер вже було запізно, бо все одно його прийшлося поставити десь на відкритому торі, може в місці ще гірш небезпечному. Зновуж у Кремянці годі було примістити хорих...

Таким чином ці хорі — нещасні жертви долі залишилися на ласку і неласку надходячих подій...

Пару слів про цей санітарний потяг:

Звідки він був привезений сюди — не знаю. Знаю тільки, що він вже тут стояв цілий місяць. Як його сюди привезли і запхали на самий куточок тору, так він і стояв одиноко забутий усіма. Хорі лежали в восьми вагонах, а в позістих двох були харчі, призначені для тих-же хорих.

Там була більша скількість цукру, меду, сухарів то що, зате майже зовсім не було ніяких ліків. Враз з хорими на Смигу прибув один фершал родом з Житомира. Він самотній доглядав хорих і я ще й тепер подивляю його витривалість. Але по кількох днях постою на Смизі, до помічі йому прийшов один селянин з села Нової Миколаївки, 62-літній старичок, котрий допомагав фершалові в догляді хорих.

Весна 1919 року була гарна, тепла. Тому хорим було вигідно. Хоч оті вагони, це були тягарові, так звані російські „теплушки“, однак користуючися теплою погодою, хорі могли лежати без ніякого огріття. Ніхто ними не цікавився, не було ніколи ніякого лікаря; один тільки фершал часами виїжджав до Кременця і привозив найнеобхідніших харчів, котрих був брак і на тім всім кінчилася вся турбота суспільства...

Тут між ними не було зовсім поранених. Це були переважно хорі на цингу ((скорбут) з обезсиленими ногами. Багато було нінащо нехорих, а так попросту обезсилених і знеможених. Як вже воно не було, але їм тут ще не було зовсім зле; хоч було не зовсім вигідно, зате спокійно. Вина Української Армії лише в тім, що в такий критичний час, цих нещасних залишали на погали долі...

Але я повернуся до отого дня, з котрого розпочав спомин.

Вже зовсім смерком, з під Кременця на Смигу прийшов панцирний потяг і потихо поминувши станцію пішов під Кам'яницю наче на звіди. Він

без перешкод пройшов повз міст на Ікві і тихенько ввійшов на станцію. Тут ще не було червоних. Від наших розвідчиків довідався, що червоний панцирний потяг вже стоїть у Дубні

Військова повітова команда в Косові 1918 р.

і скоро буде в Кам'яниці. Наш панцирний потяг був дуже ушкоджений і зовсім не міг протиставитися ворогові. Затем командант потягу, наглянувши під самою рампою, де навантажуються вагони, чотири вагони, котрі по якійсь причині залишилися там. Не зважаючи з чим вони, а використовуючи свій відхід, постановив їх забрати. Жваво підїхав під них і вчепивши, поволік в зад. Саме в той час показався червоний панцирний потяг і обсіпав наш відходячий панцирний зліпок скорострільним вогнем. Це вже була дуже

Гостина старшин придніпрянців у Вишколі У. С. С. в Грузьким на степовій Україні біля Єлисаветгороду 1918. (В середині, в білій блюзі, кмд. Вишколу от. Косак, праворуч полк. Вільчинський, визначний діяч Єлисаветградчини).

близька віддаль і тут вже не користувалися гарматами.

Наш потяг швидко почав відходити. Хоч він вже і не міг боронитися, але ще спромігся висмикнути з під обстрілу. Зате вслід гнався ворожий потяг.

І на цей раз командант потягу мав завдання зірвати міст через Ікву, але цього вже не встиг зробити, бо якби затримався, достався б в полон; кожна хвилинка була дорога!

Міст через Ікву достався ворогові цілий.

Потяг приїхав на Смигу. Як на те лихо в паротязі щось рішучо зіпсувалося і він відмовляв послуху. Вимагалось якоїсь напрями окремих частин, а на це не було часу: кожної хвилини міг надіхати ворог.

Залишивши згаданих чотири вагони на торі, потяг з великим зусиллям рушив. Зараз поминувши Смигу, зірвано за собою невеличкий залізничний міст. Таким чином, на Смизі залишився самотньо санітарний потяг з хорими стрільцями і чотири вагони з невідомим вантажем.

Тим часом, червоний панцирний потяг недоїжджаючи пару кілометрів до Смиги, зупинився, а згодом почав відходити назад. Це ще було полосо, в котрій були українські стійки та стежі і він боявся, щоби не зірвали моста і не відрізали йому відступ...

Ніч над Смигою пройшла тихо, без стрілянини і подій. Був тільки неспокій в серцях хорих стрільців і вони очікували своєї долі... Ех, якби вони могли піднятися на ноги, може сами подбали б за свій рятуюнок!... Лише один стрілець почувся на силах і в ночі, залишивши потяг, пішов в найближче село. Він був з Полтавщини. По кількох місяцях, піддужавши і переховавшись в селян, він потягнувся до Полтави, не знаю тільки, чи дійшов...

Був ранній ранок. По опущеній і пустій стації ходили громадки людей. Це були селяни з найближчого села Старої Миколаївки. Їх без міри цікавили чотири вагони, що стояли на торі без ніякої сторожі. Вони були переконані, що тут саме нема ані Українців, ані червоних, і що вагони доля призначила для них... Згодом, мов на кивок якоїсь чарівної палочки з'явилися люди з Марцинівки, Ситарів, Буці і Нової Миколаївки. Більше як сотня людей оглядали заплomboвані вагони і подавали різні здогади.

Нарешті один чоловік подав гадку, щоби вагони розбити; може там є щось цінне, то варто забрати, бо всеодно заберуть червоні... Про це вже думали всі і цю пораду прийнято з захопленням. Вмить виважено двері і цікавим очам представився ласий вид: цілий вагон був навантажений цукром!

Розпочалася оригінальна і незабутня картина. Чоловіки скидали з себе сорочки і верхні штани, баби спідниці і то все навантажували цукром. Але домів нести було годі; два чи три клм. дороги забрали б багато часу... Несено те все в поближкий ліс і там цукор сипано в ями і накривано листям. Кожний, старанно приховавши свій цукор і докладно запримітивши місце, скоро по-

вертався за другою ношею, задоволений зі своєю хитрости.

Але були ще й хитріші! Одні обливалися потом, носячи цінний предмет, а інші тільки сиділи в корчах і придивлялися, де хоронить сусід принесене. Скоро тільки добрий кум або сусід повертався до вагону, цукор переховувався в інше місце, а хитрець знову приглядався до праці другого...

За годину вагон був пустий. Виважили двері в другому. Тут була мазь до господарських возів (смир) і чистий березовий дьоготь.

Тепер пішли в рух пуделка з консерв, різні пачки то що. Вишукували по смітниках всілякі черепки, бо за посудком було ніколи іти... Народу чимраз ставало більше і другий вагон вже за короткий час спорожнів.

В третім вагоні було залізо в різних штабах, якесь залізне клиннє, ломі і один ковальський міх. Міх був добрий і коштував більший гріш. Двох молодців схопили його мов жемчужину і поперли до ліса. Позістала громада розбирала залізо, на місці оцінюючи, як то довго буде ходити пятак в плузі з того то а того лому і т. д. В четвертій вагоні були зашиті мішки зі шевськими кілками. Знайшлися і на це охочі... Зате ніхто не заглянув до вагонів, в котрих лежали хорі стрільці...

Тимчасом якісь підозрілі люди час від часу виглядали зза близьких дерев. Вони були з крісами, але стояли отдалік і нікому не робили ніякої перешкоди. Аж тільки пополудні, вони, в числі чоловік п'ятнадцять, прийшли до громади, що забирала останні мішки з кілками, показали своє справжнє обличчя і скомандували: „Разойдісь“!...

Повторювати не треба було! Всі дали драпу, а залишився біля хорих тільки фершал і отой старичок з Нової Миколаївки. Але до його наблизився один червоний і наглянувши по його сільській одежі, що він є місцевий, порадив, щоби його за пару хвилин тут не стало, бо „будет плохо“... Очевидно, що він зважив на свій вік і на сімю і мусів відійти...

Ще громади люду зовсім не залишили стації, а тут нараз вкотився панцирний червоний потяг. Він зразу причепив вагони з хорими і поволі взад не давши нікому з хорих ані виглянути на двір. На пострах утікаючим людям ще пару разів затріскотів скоростріл і потяг зник з очей...

Оце і є все, що я можу знати про долю отих нещасних. Ходили вскорі поголоски, що отих стрільців завезено аж десь під Рівне і там всіх розстріляно. Чи правда цьому і де на правду поділися вони — не знаю. Зате яскравою і героїською постаттю є згаданий фершал, що до самого краю ділив долю жертв долі...

Українська Армія стала під самим Кремянцем. Слідуючого дня на Смигу прибув більший відділ червоних. Зладжено на скоро зірваний міст і панцирний потяг два дні обстрілював Кремянець. Але вхопитися в само місто не спромігся. Зновуж західній фронт наладився і ворог там відступився взад. Несподіваним і вмилім наступом вдалося червоних також відбити взад і У-

країнська Армія поволі здобувала доступ до залізничних вузлів...

Більшовики відступали. Зате, коли вже наші війська були під Здолбуновом, вони пустилися на хитрість: послали взад більший відділ, щоби зайти частину нашого війська ззаду. Цей загін попід Остріг і повз Шумськ скоро і неспостережно наблизився до Кремянця і напав на місто з південної сторони.

Тоді то більшовики вчинили в Кремянці відомий, кількадевний погром, про котрий вже в нашій пресі появилися різні спомини... Але по кількох днях, здушені зі всіх сторін, відступили і висмикнули з рук Української Армії, поносячи великі страсти...

Зтихло на деякий час тоді коло нас все. Українська Армія подалася на схід, лише невеликі частини затримували Поляків у луцькій повіті. На Кремяниччині Українська Армія не мала роботи, бо тут кілька сіл, а саме: Круки, Валігури, Підзамче і інші, протягом цілого пів року, сами озброївшись, затримували надхід Поляків аж до приходу армії Галера. Колиж збільшена галерчиками польська армія повела рішучий наступ — і то ще згадані села спромоглися встояти!... Аж по злуці Української Армії з Поляками, отсі незанотовані в українській історії оборонці ріднього краю, покинули кріси, з котрими протягом майже пів року орали, косили і сіяли... Ці події може колись опишу при нагоді...

Українські полководці

Написав: М. А.

На Україні вже у заранні історії були полководці, що своєю військовою тактикою змігли здобути славу серед інших народів. Тим чужим народам і завдячуємо вістки про військові подвиги перших наших князів-полководців. Першим таким полководцем, якого ім'я записано в історії, був Бравлін, що на початку IX ст. пішов був військовим походом на південне узбережжя Криму.

Озброєна сила на Україні в початках княжої доби мала незвичайно сприятливі обставини до розвитку. Її засилили ватаги воєнних варязько-норманських вікінгів, від яких прийнялася й військова тактика. Полягала вона на далеких походах, ціль яких була: досягнути корисні для держави торговельні умови з краями над Чорним та Каспійським морями. Полководцями в цих походах були самі князі: Олег, Ігор, Святослав та Володимир Великий. Очевидно мали вони до помочі провідників поодиноких військових відділів — дружин, про яких маємо згадки і в староруських билинах.

Крім таких зачіпних походів були й оборонні. Наші князі мусіли захищати Україну від нападів східних кочовиків. І в цих сухопутних боях відзначилося багато князів-полководців, як от Мстислав Володимирович у боротьбі з касоським ханом Редедою, а пізніше, вже в часах поділу київської держави на удільні князівства, великий князь київський Володимир Мономах у боротьбі з Половцями. Походи на кочовиків не все вдавалися нашим полководцям. От наприклад молодий та хоробрий князь новгородосіверський, Ігор Святославич, з іншими сіверськими князями запустився задалеко в степи й тому попав у половецький полон.

В часі розпаду київо-руської держави Україні грозила від західних сусідів Поляків та Мадярів більша небезпека, ніж від східних кочовиків. Те, що наші західні сусіди не посунулися на схід у тому часі, завдячуємо енергійним полководцям, якими були князі — нащадки Ростислава, внука Ярослава Мудрого. Між Ростиславичами (1084—1199) вславилися як полководці такі

князі: Володар і Василько Ростиславичі та Володимирко Володаревич. Син Володимирка, Ярослав Осьмомисл (1152—1187) славлений та поважаний між усіма українськими князями, мав серед своїх бояр добірних полководців. Про нього читаємо в „Слові о полку Ігоревім“, як то він сидить у Галичі „високо на своїм золотокованім престолі. Підпер гори угорські своїми залізними полками, заступив шлях королеві, зачинив Дунаєві ворота, мечучи труднощі через хмари, суди судячи до Дунаю. Його погрози по всіх землях течуть: відчиняє київські ворота, стріляє із батьківського золотого престолу султанів за землями далекими“.

Про військову славу князя-самодержця та єдинителя всіх українських земель, Романа Мстиславича (1199—1205), говорить уривок народньої пісні в галицькому літописі ось що: „Кинувсь він на поганих (Половців) як лев, сердитий був він як рись і губив їх — як крокодил, переходив їх землю — як орел, а хоробрий був він — як тур...“. То знов з приводу його походів на Литву: „Ой, Романе, Романе, лихим живеш, Литвою ореш!“.

Незвичайно особисті прикмети полководця мав його син, король Данило (1245—1264), якого батько (що згинув у битві з Поляками під Завихостом 19. VI. 1205), покинув малолітнім. Опущений всіма Данило зумів серед ворожих сил стягнути собі військо та з ним поволі відбирав ворогам город за городом, село за селом, — аж доки не відзискав усієї своєї батьківщини. Татарські напади, що вперше навістили Україну в часі його панування, спонукали його будувати могутні твердині-городи. І завдяки цій його фортифікаційній роботі Галицько-володимирська держава перетривала ще й страшне татарське лихоліття і встоялася ще кругло сто літ по нім.

Цю працю Данила для зміцнення оборони держави продовжували і його нащадки: Лев I, Юрій I та вкінці Лев II та Андрій (1308—1323), яких навіть чужі володарі називали „непобори-

мими щитами для християнського світа“ від Татар. Очевидно, й серед галицьких бояр були також в той час визначні полководці. Тому то після вимертя княжого роду (1340) славний боярин, Дмитро Детько, ще майже десять літ боронить незалежності Галицької держави, а по його смерті продовжують це діло інші ще пів сотні літ.

З поміж нащадків українських князів вишов славетній Дмитро Вишневецький, оспіваний в народніх піснях під іменем Байди; він збудував у половині XVI. ст. твердиню на Дніпровім острові Хортиця і так створив осідок Січи. Вишневецький ходив походами на пограничні кримські твердині, а шукаючи воєнних пригод, змішався до молдавської усобиці; через зраду попав до турецької неволі і згинув мученичою смертю.

Походи Вишневецького на Татар та Турків стали напрямними для діяльності пізніших запорізьких полководців. Те саме роблять його наслідники кн. Богдан Ружинський та Іван Підкова. Останній водив козаків навіть до Молдавії, де захопив владу (господарство). Та Полякам вдалося його вхопити і йому стягли голову у Львові (1578).

Згодом козацькі полководці воюють не тільки Татар і Турків, але виправляються на польських панів на Україні. Перші козацькі походи на польських панів маємо вже з кінцем XVI. ст., а проводять ними Христофор Косинський, Северин Наливайко та Григорій Лобода. Очевидно не устають і запорізькі сухопутні та морські виправи на Татар та Турків; з початком XVII. ст. вславилися в цих походах оспіваний в козацькій думі Самійло Кишка та Михайло Найманович.

Походами на Татар та Турків вславився також Петро Конашевич-Сагайдачний (1616—1622), який крім того, що zorganizував Січове військо на найкращий тогочасний лад, — звернув увагу козаків, що їх обовязком є заступатися не тільки за свої станові права, але й за права української церкви та народу. Від Сагайдачного почавши козаччина стає справжньою заступницею сучасних українських народніх інтересів перед польським урядом.

Через те, що Польща ігнорувала козацькі домагання, по смерті Сагайдачного (між р. 1622 і 1638) вибухає кілька повстань під проводом Марка Жмайла, Тараса Трясила, Івана Сулими, Карпа, Павлюка, Бута, Яцка, Острянина, Дмитра Гуні та інших. Повстання не вдавалися задля козацької нестійности та невіробиности полководців. На десять літ перед повстанням Богдана Хмельницького вдалося Полякам завести на Україні т. зв. „золотий спокій“ (1638). Походами на Татар після смерті Сагайдачного займається Михайло Дорошенко, що гине в боротьбі під Бакчисараєм.

Найвизначнішим козацьким полководцем був гетьман Богдан Хмельницький (1648—1657), що виявив незвичайний стратегічний талант. Його порівнують з найбільшими стратегами XVII. століття. Свої перші перемоги над Поляками завдячував він сміливій офензиві. Тим і ріжнилася його

тактика від тактики усіх давніших козацьких полководців, що звичайно уступали в степи перед польським військом і боронилися замкненим табором. Хмельницький навпаки — старався випередити рухи польських військ. Крім того зумів він zorganizувати велику козацьку армію з напливаючою до нього маси народу, поділив її на полки, призначив тим полкам територію, з якої і в якій мали жити, та мимо незвичайних труднощів (брак власних фабрик зброї та фахових людей) узброїти. Зумів також гетьман дібрати собі до помочі добрих полководців, з яких слід згадати Івана Богуна, Івана Золотаренка, Данила й Івана Нечаїв, Максима Кривоноса, Михайла-Станіслава Кричевського та Станіслава Морозенка-Мрозовицького.

Після Хмельницького прикмети доброго полководця мав гетьман Петро Дорошенко (1665 до 1676) та залишила його старшина серед змагань утворити українську державу під турецьким протекторатом. За його гетьманування відзначається здібностями доброго полководця запорізький кошовий Іван Сірко, що вславився своїми вдатними походами на Татар. (Умер 1690).

Серед козацької старшини в часах Руїни здебільша зникають всякі аспірації до воєнної слави, певно тому, що московські царі щораз більше обмежують і вяжуть рухи козацьких сил. Тому гетьман Іван Мазепа (1687—1709) завів у себе наємні відділи охотників т. зв. сердюцькі або компанійські полки. В походах на Татар вславився в тих часах охотницький полковник Ілля Новицький; зновжеж Батурин довго боронив по геройськи і згинув у битві полковник Чечель (1708).

На Правобережжі в часах Мазепа вславився хвастівський полковник Семен Палій. Він заселив знов козаками значні простори опустілого в часі Руїни Правобережжя, укріпив Хвастів та Білу Церкву і довгі часи був пострахом для польської шляхти та Татар. Палій просив Мазепу прилучити Правобережжя до Гетьманщини. Але цар, що потрібував тоді Польщі до війни зі Шведами, — не тільки заборонив Мазепі попірати Палія в протипольським повстанні, а ще й казав Палія арештувати. Мазепа, що ще тоді мусів удавати вірного цареві, виконав царський наказ; через те стягнув на себе гнів козацтва і це заважило пізніше на невдачі Мазепа в часі зриву з Москвою.

На Запоріжжі в часах Мазепа вславився кошовий Кость Гордієнко. Він був не тільки добрим полководцем, але й орієнтувався також добре в сучасному політичному положенні. Ще кілька літ перед задумом Мазепа, зірвати з Москвою, Гордієнко спостеріг небезпеку, яка грозила Січі з боку Москви. Тому навязав приязні зносини з Кримом і перешкаджав фортифікаційній роботі Москалів, що ставили на запорізькій землі свої твердині.

Після нещасного для України Полтавського бою (1709) Запоріжці опинилися в таких несприятливих обставинах, що їхні провідники не могли виказати своїх полководських здібностей. Та воєнний хист був все серед Запоріжців і перейшов опісля на їхніх нащадків Чорноморців,

названих в останніх часах Кубанцями. Серед провідників Чорноморського війська слід згадати його організаторів Антона Головатого та Харка Чепігу. В половині минулого століття вславився як енергійний полководець приятель Тараса Шевченка й український письменник — наказний отаман Чорноморського війська, Яків Кухаренко († 1862).

Будування відродженої української держави при кінці світової війни дало змогу українській історії збільшити реєстр своїх полководців. У першому році революції виказали організаційні здібності полководців ген. Павло Скоропадський (1918), що опісля як гетьман виказав замало самостійницької стійности, генерал На-

тійв та полковник Петро Болбочан († 1919). У пізніших партизанських боях з більшовиками вибилися зпоміж інших Юрко Тютюнник, Михайло Омелянович-Павленко, бувший вожд УГА, та Олекс. Удовиченко. Енергійними вождями УГА були: шеф ген. штабу Галичанин Віктор Курманович (син уніятського священника-утікача з Холмщини) та Придніпрянець Олександр Греків, другий начальний вожд УГА. Крім того слід згадати теплим словом чужинців, що з посвятою боролися в рядах УГА. З їх імен найбільше відомі: генерал Антін Кравс, полковник Альфред Шаманек († 1920), ген. Арнольд Вольф, підполк. Альфред Бізанц, Альфред Льобковіц та Фердинанд Льонер.

Холодний Яр говорить

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

— Ота, найбільша хата під бляхою. Господарів вигнали — поміщаються самі. Псів нема ні в одній хаті — вистріляли всіх. Вартовий або на ганку сидить, або ходить коло хати. Плата нема кругом — спалили. Тепер якраз добре. У дванадцятій годині зміну варти на мості зробили і певно сплять усі. Як би вартового без галасу забрати — то можна просто до хати ускочити і не дати їм опам'ятатися. Стривайте... Хто зі мною піде у трьох — зараз вартовий буде наш. А решта най ляже і чекає. Як сірника запалимо — тоді просто до хати.

Здогадуючись про плян Тіни, штовхаю ліктем Отаманенка: — Ідемо.

Коли підійшли до ожереду соломи позаді вартивні — Тіна наблизивши своє лице до наших, шепнула:

— Захуйтеся за солому і чекайте. Я його зараз приведу сюди. Як трохи забарюся — то нічого. Я з ним поромансую і запрошу перейти ся кругом хати. Але ви хапайте відразу за горло, щоб не крикнув.

Тіна зникла в темряві.

Через якийсь час від хати в нашому напрямку стала наблизатися приглушена московська розмова.

— Слиш, ти тільки тіше, щоб начальник не услышал... Слиш, я тебе відал, как ти вчера к нам масло на соль менять приносила, начальник всьо к тебе подсыпался... Ти, слыш, ему не верь — йон жонатой. Я вот как увидал тибя — так сразу палюбил, вот ей-богу — палюбил. Пайдьом, слыш, пасидім на соломке...

Тіна соромливо відмовляючись — простувала до соломи.

Дійшовши до ожереду, червоноармієць потягнув її сидати, але вона шарпнула ся, щоби підвести ближче до рогу, за яким ми притаїлися. Подумавши певно, що хоче тікати, „таваріщ“ кинув рушницю і вхопивши Тіну поперець — жбурнув нею на солому.

— Малчі, стерва, а то заколю!...

Поки він розпалений „готовився до наступу“ — Отаманенко зашморгнув на його ший пояса.

Тіна, зірвавшись з соломи, вихопила мисливського ножа, що висів на моїм поясі і тричі прошила ним груди червоноармієця.

— Вот ей-богу, я тибя сразу палюбила!... — прошепотіла з люттю і віддавши мені ножа — витягла ізза пазухи револьвер.

— Світить сірника і йдем до дверей, щоб не вискочив на двір ніхто.

Зійшовши на ганок — стаємо по обох боках відчинених дверей у сні. З хати чути храп сонних. Нечутними тінями замаячили коло хати постаті хлопців.

Через пару хвилин в хаті попід стіни сиділо двадцять сім обеззброєних червоноармієців. Двадцять хлопців з Отаманенком побігли на долину до мосту, на якому стояла варта — три чоловіка з кулеметом. З мосту розляглася стрілянина. Забравши своїх полонених — виходимо в поле.

На мості стихло. Значить усе в порядку.

За десять-п'ятнадцять хвилин з долини стали наблизатися постаті наших, що повертались назад. В цей час розлягся вибух. В короткому блиску світла промайнула арка мосту.

Вийшовши на дорогу і відвівши по ній захоплених у протилежний від нашого маршу бік — скидаємо у р'ів двадцять сім трупів. На мості одного убили, а двох втікло, покинувши кулемет.

(Отаманенко турбується, чи добре вдався вибух, бо трохи поспішили при закладанню міни.

Прощаємося з дідом Шевченком і Тіною, які йдуть до дому і вирушаємо в напрямку Бовтиша.

Дід стоїть на рові, махаючи нам шапкою:

— Бувайте, хлопці! Як завітає ще в нашій краї — сповістіть зараз же. Буду вас знову годувати, чим Бог пошле. А якщо той... то ми вас з дочкою і в Холодному Яру знайдем!

Коли ми відійшли вже три-чотири кілометри,

на залізниці розляглося кілька гарматних стрілів. Просвистіло в бік лісу і розірвалося десь далеко кілька стрілен. Почулася приглушена віддалю кулеметна стрілянина. Здогадуємося, що то вартовий панцирник, який кружляв у ночі і супроводжував потяги на цій лінії, підійшовши до підірваного моста — відкрив вогонь по невидимому ворогові.

Ідемо якийсь час попід лісом. Дійшовши до рогу, де границя лісу круто завертала вправо, посилаємо трьох хлопців розшукати в Бовтиші другу групу „лісовиків“ і передати їм наказ отамана, а самі рушаємо далі полевою дорогою.

Коли переходили одну балку, Отаманенко показав мені рукою на височезну могилу, яка залишалася праворуч від нас.

— Читав, або чув може пісні та перекази про запорожця-„характерника“ Харька? — Так ото його могила. Добру насипали... Як гетьманові якому...

По дорозі оповів кілька переказів про фактичні чини козака-„характерника“, який і „кулі від себе відвертав“, і „шаблі заговорював“, і з сотнями ворогів сам у бій вступав і побивав їх.

Вже починало світати, коли ми пройшли полями між селами Івангородом та Бовтишкою і полем взяли напрямом на Бондурівський ліс. Зайшовши по дорозі до одного з лісників — дістаємо сьогоднішню „адресу“ Квашиної групи лісовиків. Провідника не треба було, бо Отаманенко й цей ліс знав, як своїх п'ять пальців.

Поснідавши коло лісничівки хлібом і салом, яке мали з собою, ідемо розшукувати „дуб, на якому в минулому році трьох большевицьких комісарів лісовики повішали“. За інформаціями лісовика Кваша переніс вчора свій табір в його околиці. Через годину ходу лісом Отаманенко зупинив нас.

— Полежіть трохи тут, а я піду сам, бо хлопці, чого доброго, з просоня ще кулями привітають...

Через кільканацять хвилин, трохи вбік від напрямку взятого Отаманенком, розляглося бекання диких цапів. Ще через кілька хвилин між деревами показався Отаманенко і Кваша в накинутій на опашки студентській шинелі. (Кваша був студентом агрономічної школи).

За якийсь час ми були вже в таборі Кваші, розположеному між деревами в старому, але зарослому дрібними корчами, лісі.

Група ця налічувала около трицяти чоловіка. Розположуємось поруч неї. Хлопці поділилися з нами запасом продуктів на обід. Відра ми мали з собою. Запалили вогнища.

Один з Квашиних козаків приніс нам дикого цапа, якого застрелив на світанку.

Мене здивувала надзвичайна фізична сила хлопця, який ніс величезного цапа, якби то був заяць.

Розбалакались. Хлопець оказався одним з тих старих лісовиків, які від 1918 року більше прожили в лісах, як в хатах. Звали його всі „бугайом“, а як було його правдиве прізвище — нікого не цікавило. Він на цей досить немилозвучний „псевдонім“ зовсім не ображався. Коли я спитався його, чи це його назвище — „бугай“

з усмішкою потиснув медвежими плечима й добродушно махнув рукою.

— Та ні! Це братва мене так прозвала. А мені що!... Як бугай, то й бугай, — аби большевиком не називали.

В розмові довідуюся, що це він в минулому році повішав на дубі трьох комісарів.

Оба табори змішалися. Хлопці ділилися новинами і вражіннями. Бородатий лісовик оповідав, як минулого тижня робила на них облаву воєнної кінноти.

— Вони ще тільки рано в ліс збиралися, а нам вночі вже передали. Два полки їх — значить... Отаман каже — ну, хлопці, роби гнізда на старих дубах! Як місяць зійшов, ми й пішли отуда під Кучургани. Дуби там старі, високі та гиллясті. Вибрав собі кожний дуба, щоб густий був та до гилляк високо, а тоді бугай шнура на гилляку закине і підсадить кожного. Він у нас, бач — завжди з шнуром ходить — каже — щасливий, бо вже одинацять „товаришів“ на йому повішав, а ні разу не увірвався. Слухачі глянули на Бугая, який стояв коло мене. Той добродушно усмінувся, погладив рукою міцного льняного шнура, який був намотаний наукіс через плече і груди.

— Та воно, дядьку Петре, шнур — штука хороша. Чи в господарстві, чи в лісі — завжди придасться...

— Та хіба я кажу, що нехороша!... Так ото кожний виліз на самий вершок, посплітав гилляки і ліг собі як дитина в колиску. Лежиш — тільки вітрець тобою погойдує. А навкруги тільки й видно, що небо та море зелене. Ані тобі у низ, ані тебе знизу — ні чорта не видно. Раненько „товариші“ — лавами у ліс. Свистять, кричать, стріляють, — як би хто заяців полохати наняв їх... Звісно — кацапня дурна — думали „хахли“ від одної лави на другу тікати будуть. А воно тут ще баландинських хлопців сім по лісі пугалися. Почули, тай позаходили у тернину густу. Туди конем не поїдеш. Лава перейшла, а хлопці руки в кишені тай пішли собі у протилежний бік.

Попід наші дуби із сотня перейшла. Кричать:

— Го-го-го! Сдавайся бандіти! — А ми собі лежимо та пуза на сонці вигріваєм.

Один „товариш“ відстав від лави тай сів під деревом, по „своїй надобності“ значить... Та на нещастя своє, попав під Бугаїв дуб. Сидить, значить, коня в руках держить за повід, кавалок газети читає і „яблучко“ поспівує... А Бугай слухав-слухав, та тихенько спустився на нижчі гилляки, зашморгнув „товариша“ своїм шнуром за шию і потягнув на дуба як яструб курча. Слухачі засміялися.

— То штука ризикозна... А як би був промахнувся?! — відізався один із наших.

— Хто? Бугай промахнеться?! Він у нас майстер арканом орудувати! Каже — як війни вже не буде, піду до міста і запишусь у гицлі — собак ловить на „смичок“...

Хлопці вибухнули реготом.

Бугай соромливо зачервонівся.

— Не видумуйте, дядьку! Я тоді оженюся і господарювати буду...

До Отаманенка, який лежав під деревом, підійшов Кваша з середніх літ чоловіком, одягненим у захисне вбрання і сиву смужову шапку.

Підходжу до них. Кваша представляє свого товариша.

— Це наш „кошовий“ поет — пан Чайченко. Все поеми пише про лісову братію...

Лягаємо усі на траву.

У Чайченка, як і личить поетові, мрійні сірі очі, якими він закохано оглядає нас.

— Знаєте, дійсно... Миж тиняючись тепер по лісах робимо велике діло для визволення Батьківщини від ворога. Але коли ми досягнемо свого, то одні вже загинуть, другі підуть на мирну працю невідомі нікому, і визволена Україна навіть не буде знати імен своїх лісових лицарів. Я, знаєте, поставив собі за ціль писати поеми, в яких фіксую прізвища учасників, характерні риси кожного, події, в яких він приймав участь чи відзначився... Це, знаєте, для майбутньої історії визвольної боротьби буде дуже важливим матеріалом.

Я усміхнувся.

— Якщо ви до прізвищ, характерних рисок, вчинків, додасте ще й адреси, а потім з своїми поемами попадетеся в руки Чека — то це дійсно буде важливим... і для чекістів і для нас і для наших родин...

— Але-ж Боже борони! Цього ніколи не може статися. Адрес я звичайно ніде не зазначую, та їх не тяжко буде устійнити і потім. Те, що я пишу, це є своєрідний літопис боротьби... Матеріал що певний час можемо заховувати в безпечному місці у своїх надійних людей, де він буде собі чекати перемоги над ворогом. А чекістам я живий взагалі в руки не дам, бо Єлисаветська Чека заочно присудила вже мене до розстрілу за працю, яку я провадив у Херсонщині. Товариш пана Кваші знає це... він порадив мені рятуватися до його в загін...

Завязалася розмова про загальне положення й перспективи.

Чайченко висловлював наївні оптимістичні думки, над якими ми в душі усміхалися.

Чайченко перевів розмову на особи.

— Отаманенко — це певно ваш псевдонім — звернувся він до Отаманенка.

Той (це було його дійсне прізвище) затверджуючи кивнув головою. — Звичайно, псевдонім.

— А ваше, пане Залізняк, — звернувся до мене. — Теж певно псевдонім?

— Ні, це моє дійсне прізвище.

— Ви не з Катеринославщини часом? У нас багато є Залізняків по селах.

— Ні. Я з Бесарабії.

— В вашому відділі багато Холодноярців... Мене, знаєте, Холодний Яр дуже цікавить. Хотів би побувати там.

— Будемо ще — завважив Кваша.

— Маю охоту написати трохи... Піду, приглянуся до ваших хлопців. Знаєте, цікаві типи є. Як дивишся — так і пригадується старовина, бурляча запорожська...

Чайченко встав і пішов до розмовляючих коло вогнищ гуртків.

Отаманенко глянув на Квашу.

— Де він у тебе взявся?

— Один наш чоловік з-під Ново-Миргорода з листом прислав. Пише, що його розшукує по селах Чека і щоб я його прийняв до себе.

— Щось він мені з своїм „літописом“ не подобається...

— Та... у його просто семої клепки в голові бракує... Видається собі поетом. Думає, що робить велике діло для історії... Щоби підозрівати в йому агента Чека — для цього він задурний. Колиб він записував прізвища з якоюсь іншою ціллю — то робив би це потихеньку, щоб ніхто не знав...

Але я теж такої думки, що треба йому сказати, щоби він краще спалив свої „поеми“. Поки ще пишемо історію кровю — з прізвищами треба обережніше...

Через годину я сидів з Бугайом коло костиря і уплітав за обі щоки кавалок смаженого цапа. Бугай оповідав мені цікаві подробиці з інтимного життя лісу: про звичаї і характери звірини, про те, як по поведінці дикої птиці відгадувати, чи є хто близько в лісі й то чи лісовик чи „чужий“ („лісовик ніколи птиці кривди не зробить, вона його знає і не боїться“).

До нас підійшов сяючий Чайченко.

— Ну, знаєте, я дуже задоволений. Сьогодні я багато написав. Отут і про вас є...

Перекинув кілька списаних карток.

— От...

„Наш загін, хоч невеликий ворог не злякає.

Бо він собі, як залізо — Залізняка має.

Не старого, що на весь світ славою лунає, а нового, молодого, що слави здобуває.

Щоби відчепитися від „поета“, хвалю „вірша“ і лягаю спати.

Пробудившись через пару годин, шукаю води напитися і вмитися. Більшість табору спала.

Відра всі були порожні.

Бугай, який сидючи під деревом витісував з кавалка липи ложку — піднявся.

— Напитися хочете, пане Залізняк?

— Напитися тай умитися добре булоби.

— Випили хлопці всю воду після цапа. Як хочете, перейдемося до кринички. Там в долині в корчах є така, що тільки звірі та ми її знаємо.

Я люблю отак на розсвіті полежати в корчах коло неї, подивитися, як дикі кози та лиси прибігають воду пити.

Захопивши відро ідемо лісом.

Кроків із сто Бугай задумливо мовчить, потім обертається до мене.

— А знаєте, пане Залізняк, отой писака, що до нас підходив у обід — то більшовицький шпигун. Я казав Кваші, а він сміється.

— А чому ви так думаєте, що він більшовик?

— Я не думаю, а знаю напевно. Чому я знаю, то я правду сказати і сам не знаю, але голову дам собі відрізати, що це так. Він у лісі не по своїй охоті... Ліса він не любить і його ліс не любить...

Я усміхнувся.

— Як то, хіба ліс може любити?

— А ви думаєте, що ліс мертвий? Ліс живий. Він теж знає, хто свій, а хто ворог...

Я йшов задумавшись, машинально зламуючи по дорозі гілки кущів.

— От відразу видно, що ліс для вас ніколи не був хатою і родиною... Як би я попав у лісі на ваш слід, то відразу здогадався, що то пройшов не лісовик... На що ви ломаєте ці гілячки? І кривду лісові робите і слід за собою залишаєте. Отам, як ішли ви, на муравлиско наступили... квітку оту сиеньку ногою зломали...

Настоящий лісовик завжди переступить, без потреби найменшої гілочки не зламає...

Ми йшли вже зрубом.

Нагло Бугай пристанув і пильно глянув понад корчі. Трохи вбік від напрямку, яким ми йшли, на дереві, яке здіймалося трохи над корчами, завзято цокотала сорока викручуючись на всі сторони.

— Чого це вона розцокоталася?

— От цокоче собі... може нас побачила...

— О — ні! Я їх натуру добре знаю... Там хтось сидить або лежить. Бачите — вона все на нього поглядає — боїться, щоб гнізда її не зачепив... Хтоб це міг бути? Може і з наших хто — та піддем поглянемо на всякий випадок.

Поставивши відро — витягнув револьвер.

Витягаю свого і тихенько крадемося корчами до наміченого Бугайом місця. Сорока втікла з дерева і цокотала десь на корчах.

Через якийсь час Бугай, який йшов попереду, став і стиснув мені руку.

Дивлюся в напрямку, який він показав мені пальцем.

На пеньку між корчами плечима до нас сидів „поет“ і видно писав щось на колінах.

Углубився в „хвилю натхнення“ — майнула думка, але відразу ж відлетіла. На землі коло його лежав скинутий чобіт. На йому револьвер.

Через якийсь час він поклав револьвер на коліна, підняв чобіт і запхавши між холяву і піднаряд зложений папір — став зашивати розпорене. Щоби попасти голкою в старі дірки — підносив чобіт до сонця.

Нема сумніву...

Але що робити? Чи схопити його зараз, чи підждати поки вернеться до табору...

Бугай дав мені знак, щоби я заховався добре за корч, а сам рачки зник.

Через пару хвилин „поет“, обкручений добре Бугайовим шнуром лежав на землі коло пенька.

Беру чобіт і витягаю з незашитої до кінця холяви кілька списаних карток паперу.

Прізвища, імена, короткі біографії, головне „злочини проти совітської власті“, домашні адреси лісовиків, родичі, прізвища людей, які доставляли харчів...

Сьогодні дописував наших, здобувши за короткий час чимало відомостей, розмовляючи і підслухуючи.

Бугай відшукав в списку себе з зазначенням села і правдивого прізвища.

— Бач — записав, що я одинацять його братів повішав... Не турбуйся, браток, — будеш дванацятим...
(Далі буде).

Музей Визвольної Боротьби України

Незабаром сповниться десять років, як у столиці Чехословаччини, у Празі, повстала одна з найважливіших українських культурних установ: „Музей Визвольної Боротьби України“ (1925 р.).

Не будемо розводитися над тим, яку велику вагу для культури кожної нації має музей; числом таких установ, між иншим, міряють у світі звичайно ступінь культури народів. Музей Визвольної Боротьби України зібрав великі культурні скарби, і значіння його тим більше, що таких скарбів, серед теперішніх умов, не має й не може мати ні одна подібна народня установа в Краю. Не тільки архівні матеріяли з часів великого народнього здвигу рр. 1917—1920, не тільки пам'ятки з боротьби за наше визволення, але ж усе, що в різних часах давало свідцтво про нашу національну працю на всіх полях, — знайшло місце в зборах Музею. Вже тепер, коли Музеєві, з браку коштів, ще далеко до повного упорядкування своїх скарбів, збори його можуть сповнити гордощами кожного члена нашої нації. Наш Музей міг би відіграти в нашому національному життю ту саму роль, що її мав і все ще має для поляків швайцарський Раперсвіль, покликаний до життя після впадку польського пов-

стання 1863 р., але тепер переведений вже до столиці відновленої польської держави. Кажемо, міг би, якщо б тільки широкі кола українського громадянства звернули на нього належну увагу та усвідомили собі ту його величезну вагу для культури нашого народу.

Правда, нам важко міряться з іншими націями, які у тяжких хвиликах свого життя розпоряджали більшими матеріяльними засобами, що на довгі часи забезпечували існування Музею. А отже, хоч і не дуже багаті, ми, знаючи вагу такого одинокого в нас українського Музею, мусимо його підтримати й своїми жертвами забезпечити йому його існування, поволі підготовляючи для нього ґрунт під його власну домівку.

Товариство Музей Визвольної Боротьби України, що завідує справами Музею, добре усвідомлює собі, що й культурні установи Краю вимагають від українського громадянства великої пожертвованости. А проте, маючи на увазі виняткове значіння Музею Визвольної Боротьби України, Управа Музею звертається до Української Громади з гарячою проською та з закли-

ком: не забувайте і про нашу установу і щедри-ми датками допоможіть Музеєві вести своє ді-ло, стати на власні ноги, утримувати в належно-му ладі його збори — всю внутрішню важку пра-цю Дирекція Музею та її співробітники викону-ють без ніякої винагороди, — й дати Музеєві змогу чим-скоріш у своїй власній, хоч і скромній хаті розмістити скарби, щоб їх могли бачити і свої, і чужі, та щоб ними могли користатися наукові дослідники... Збудований для потреб Му-зею „Український Дім“ у Празі не тільки збере-всі багатства Музею, але стане осередком укра-їнського життя на чужині та дасть притулок і ин-

шим культурним установам та організаціям у Празі.

Ласкаві датки просимо слати на адресу Дирек-тора Музею проф. Д. Антоновича: Проф. Д. Антонович ПРАГА-Нусле, 245. Чехословакія. або наkonto Музею в поштовій щадниці в Празі: 80.940 Прага.

Хто пришле на рік 25 долярів на Музей, той, із ухвали Загальних Зборів Товариства Музей Визвольної Боротьби України, стає Добро-дієм Музею, його імя вписується в Золоту Книгу Добродіїв Музею й тим стає повік неза-бутнім.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Кузьма Олекса. З історії одного куріня (З боїв під Львовом). Кал. „Просвіти“ на 1926 р. Львів 1925. 8°, ст. 96—107.

Листопад—грудень 1918. Група „Схід“. Другий курінь укр. п. ім. кн. Льва (від січня 9. кур. 4-ої Золоч. бриг.).

Кузьма Олекса. З листопадових боїв. „Свобода“ Львів 1926, ч. 42.

Кузьма Олекса. З листопадових боїв. Бої за почту у Львові. „Свобода“, Львів 1928, ч. 45.

Кузьма Олекса. Листопадові дні 1918 р., Львів 1931. 8°, ст. 440—444.

З 34 розділів перші три присвячено загальній си-туації перед упадком Аавстрії, четвертий укр. вій-ськовій організації, п'ятий-шестий державному пе-реворотові, семий польській боввій організації, вось-мий-шіснадцятий боям у Львові під ком. Вітов-ського, Коссака і Стефанова, сімнадцятий справі до-помоги знад Дніпра, вісімнадцятий-двадцять другий військовій справі і взагалі ситуації поза Львовом, 23—26 операціям на крилах, 27—28 мировим спро-бам, 29—30 переломові і заключенню перемир'я, 31—32 рішаючій розправі, 33 відворотів зі Львова, 34 кінцевим підсумкам.

Додано українські і польські джерела, 13 шкідців, 67 знімок-портретів, 1 групова знімка, 14 знімок з місць боввих ділань і 5 знімок з воєнних епізодів.

Кузьма Олекса. На розпутті. Причинок до історії УГА. Кал. „Просвіти“ на 1928 р. Львів 1927. 8°, ст. 182—199.

1919. УГА під червоними москалями. Херсонщи-на, злука галицьких військ з моск. червоною ар-мією.

Кузьма Олекса. Переворот у Львові. „Свобода“. Львів 1925, ч. 45.

Кузьма Олекса. Після перевероту. Перший день українського Львова. „Свобода“. Львів 1928, ч. 45.

Кузьма Олекса. Чому ми програли. Підсумки ли-стопадових боїв за Львів. „Свобода“. Львів 1928, ч. 45.

Кузьма Олекса. Як відбувався державний перево-

рот. Акція української військової організації. „Сво-бода“, Львів 1928, ч. 45.

Кузьмович В. Українці в Середній Азії. „Україн-ський Інвалід“ — кал. на 1924 р. Львів 1923. 8°, ст. 71—79.

Є про діяльність полонених галичан. Висилка на фронт української сотні.

Кулик А. і Пташинський П. До історії збройної спілки української буржуазії та польських поміщи-ків для боротьби проти пролетарської революції. „Архів Радянської України“. Харків 1932. 8°, ч. 4/5, ст. 184—236.

Формування польських легіонів на Поділлі та Во-лині. 1918. 41 документів.

Кульчинський. Громадянське виховання армії.

Куровський Володимир. Зі споминів Синьожупан-ця. Кал. „Черв. Калини“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 30—36.

Синя дивізія в переході з Полісся до Київa в лю-тім 1918 р. З ілюстраціями.

Куровський Вол(лодимир). На окупованих нім-цями землях Холмщини, Підляшшя й Полісся (Із споминів Синьожупанника). Кал. „Дніпро“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 81—86.

1918 рік.

Куровський В. У матерному Київі. (Зі споминів Синьожупанця). „Вісти з Лугу“. Львів 1930. 8°, ч. 12, ст. 3—6.

Синя дивізія у Київі. Охорона уряду і установ. Похорон Крутян. Склад Синьої дивізії і парада на Софійській площі. Роззброєння Синіх 24. IV. 1918.

Кухар Василь Панасюк боронить кухні перед де-нігінцями. Кал. „Черв. Калини“ на 1925 р. Львів 1924. 8°, кал.-жовтень.

I. X. 1919 під Уманем. Гер. вчинок. З іл.

Кучабський В. Війна прогаяних можливостей. „Літопис“. Берлін 1924, ч. 9, ст. 136—137. 4°.

Рец. на спомини ген. Гофмана під тим самим ти-тулом.

Кучабський Василь. З ілюстрацій до повстання проти Гетьмана Скоропадського. Кал. „Черв. Кали-ни“ на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 39.

Кучабський Василь др. Зовнішно-політичне поло-ження обєднаних українських армій у „Чотирикут-

нику Смерти“ в липні—серпні 1919. „Літопис“ „Черв. Калини“. Львів 1931. 4^о, ч. 11, ст. 7—10; ч. 12, ст. 15—18.

Кучабський В. Картина з дневника. „Шляхи“. Львів 1916. 8^о в., ч. 3—4, ст. 110—112.

Спомини, без зазначення місцевости і дат.

Кучабський В. Молода українська армія. „Літопис“. Берлін 1924. 4^о, ч. 6, ст. 89—90.

Рец. на „Табор“.

Кучабський В. др. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на паризькій мировій конференції в 1919 р. „Дзвони“. 8^о. Львів 1931, ч. 1, ст. 35—45; ч. 2, ст. 109—122.

Узгляднюється воєнне ділання укр. армії.

Кучабський В. др. Українська дипломатія і держави Антанти в році 1919. „Дзвони“. 8^о. Львів 1931, ч. 6, ст. 380—395; ч. 7, ст. 456—469; ч. 8, ст. 541—553; ч. 9, ст. 607—615.

Узгляднюється воєнне ділання української армії.

Кучеренко В. Ще про „Громаду Старшин 6-ої Стр. дивізії“. „Нове Життя“. Олександрів 1921, ч. 73, ст. 3—5.

Куц В. М. Вступ до скороченого курсу стратегії. „Табор“. Каліш 1924. 8^о, ч. 1, ст. 1—14.

Куц В. Два блиски. Кал. „Черв. Калини“ на 1929 р. Львів 1928. 8^о, стор. 105—107.

Заняття Київ і напад денікинців IX. 1919.

Куц В. 21-е листопаду 1920 року. (Уривок із споминів). „Табор“. Варшава 1930, 8^о, ч. 14, ст. 110—111.

Збруч. Перехід армії на інтернацію.

Куц В. Дух чи матерія? „Літ.-Військовий Вістник“. Каліш. 8^о. 1921, ч. 1, ст. 32—38.

Про військову техніку і маневрову здатність армії.

Куц В. „Дух чи матерія“. „Табор“. Каліш 1924 8^о, ч. 1, ст. 24—32.

Куц В. Серпневі дні. „Табор“. Варшава 1930. 8^о, ч. 14, ст. 96—97.

VIII. 1920, колія Станиславів—Копичинці. Рефлекс.

19—21. XI. 1920. Укр. Армія і Перемикинці.

Куц В. Слід пам'ятати. „Табор“. Каліш 1928, 8^о, ст. 32—34.

Куц В. Сторінка боротьби (Переправа 21 листопада 1920 року). Календар „Дніпро“ на 1929 р. Львів 1929. 8^о, ст. 39—45.

Куц В. Три спомини. Збірник пам'яті Сим. Петлюри. Прага 1930, в. 8^о, ст. 223—224; Листки із споминів.

1) Серпень 1919. Запорізьська група. Триумфальна зустріч жидами С. Петлюри в Білилівці коло Козятина. 2) Листопад 1919. С. Петлюра на фронті в Ярмолинцях. 3) Листопад 1920. Теж.

Куц В. Рец. на Дайн Олександр др.: Воєнно-санітарні начерки українського лікаря. Каліш 1926, ст. 140.

„Табор“. Каліш 1927. 8^о, ч. 3, ст. 73—74.

Лавина. „Гром. Думка“. Вецяяр. 1918, ч. 10, ст. 1—2.

Самовільна демобілізація на фронтах.

Лазаревський Гліб. Гетьманщина. (Проф. Дмитро Дорошенко. Ілюстрована історія України 1917—1923 рр. II том. Українська Гетьманська Держава. 1918 р. Ужгород 1930. Ст. 424). „За Державність“. Матеріяли до історії Війська Українського. Каліш 1930. 8^о в., ч. 12, ст. 197—216.

Рецензія.

Лазаркевич Борис. Зубенко Ів. Лицарі і Мученики. Зб. 2. Каліш 1923. 8^о, ст. 33—34.

Село Савинці кам'ян. пов. на Поділлі. Смерть 1921 X.

ХТО ЗНАЄ, ЩО СТАЛОСЯ З Б. СТАРШИНОЮ УГА ЮРКОМ КУДРИКОМ, РОДОМ З РОГАТИНА, ПРО ЯКОГО ВІД ПЕРЕХОДУ УГА ЧЕРЕЗ ЗБРУЧ НЕМА ВІСТКИ, НЕХАЙ ПОДАСТЬ ДО РЕД. „ЛІТОПІСУ“.

„ЛІТОПІС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VI. річник / Число 2. / Лютьень 1934.

ЗМІСТ:

Іми мали малих героїв Степан Лисяк	2	початку минулого століття Ігор Лоський	11
Дещо з історії „1-го Гуцульського полку морської піхоти“ пор. Іван Петренко	3	І знов... Богдан Ніжанковський	13
Укр. село в часи національної революції (докінчення) пор. М. Михайлик	5	У кліщах двох фронтів С. Даушков	14
Чи тільки випадки? Василь Бачинський	9	Українські полководці М. А.	17
З українського самостійницького руху на		Холодний Яр говорить Юрій Горліс-Горський	19
		Музей Визвольної Боротьби України	22
		Бібліографія	23

Запросини до передплати.
Видавництво „Світ Дитини“ у Львові
видає від 1. січня ц. р.

„ДІТОЧУ БІБЛІОТЕКУ”

щомісячними випусками в дорозі передплати, щоби в той спосіб улежшати пропаганду дитячої літератури по шкільних, читальняних та парохіяльних бібліот. у цілому краю.

В РОЦІ 1934 ВИЙДЕ 12 КНИЖЕЧОК:

1. Лепкий Богдан: „Казка про Ксеню і 12 місяців“, з 20 образками Михайла Фартуха.
2. Серета Михайло: „Петрусь Шкода“ — іст. оповідання з часів Дорошенка, (з 10 образками М. Фартуха).
3. Таранько Михайло: „Тарасовим Шляхом“ — Збірка деклямацій, дитячих рефератів та промов на Шевченківські Свята).
4. Коковський Франц: „За рідний Край“ — (збірка оповідань про геройські діти з недавню минулих днів (з 20 образками Петра Андрусіва).
5. Вільшенко Ярослав: „Мандрівка Мишки-Гризикнижки по Львові“ — з образками Мих. Фартуха. (Це незвичайно інтересний опис усіх наших інституцій і установ).
6. Хронович Володимир: „Іванків день“ — цікаве оповідання з життя сільського школярика з численними образками.
7. Магир Микита: „Казка про Золоту Рибку“ — віршована перерібка Пушкінової поеми, з образками Романа Чорнія.
8. Чмелик Олесь: „Богданчик-Пустунчик“ — весела казочка віршом про сільського пустя, з образками Антона Манастирського.
9. Таранько Михайло: „Малий Декляматор“ — перший збірник деклямацій на всякі торжества для дітей.
10. Історія України для дітей — I. Княжі часи.
11. Історія України для дітей — II. Галицько-Володимирська держава.
12. Історія України для дітей — III. Козаччина.

Кожна книжечка матиме найменше 4—5 аркушів друку (це є: 64—80 сторінок), формату 16° і буде обильно ілюстрована.

Передплата: **цілорічна** на 12 книжок лише 5 зол.; **піврічна** на 6 книжок лише 3 зол.; **квартальна** на 3 книжочки лише 2 зол.

Для Чехословаччини — 25 корон; для Румунії — 150 леїв; для Америки й Канади — 1½ доляра на цілий рік.

Замовлення слати на адресу:

Видавництво „С В І Т Д И Т И Н И“

Львів, вул. Зіморевича 3.

Конто чекове П. К. О. Львів ч. 503.330.

Хто-посилає гроші переказами — нехай виразно зазначить:

НА „ДІТОЧУ БІБЛІОТЕКУ“.

ХТО ХОЧЕ навчитися доброї української літературної мови, пізнати історію своєї мови, довідатися, як де говорить український нарід — той мусить передплатити

НАУКОВО ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

РІДНА МОВА

присвячений всебічному вивченню української мови.

Головний редактор і видавець: проф. д-р Іван Огієнко

Передплата вносить 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1.50 зл. чвертьрічно. За границею 1 американський (не канадський) долар або його рівновартість в іншій валюті (35 корон чеських, 180 леїв румунських, 5 німецьких марок, 30 франків французьких, 65 динарів). — — ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО 50 ГРОШЕЙ.

Конто чекове П. К. О. 27.110.

Адреса Редакції й Адміністрації:

WARSZAWA, ULICA STALOWA 25 m. 10.
Телефон 10-24-05.

Національну єдність всіх земель України
найкраще пропагує

другий річник

Українського Економічного Бюро

з календарем на 1934 рік

ЗМІСТ: Україна в числах. Народне господарство. Показчик української культури. Адреси українських установ в цілм світі.

Ціна одного примірника тільки 1.40 зл.

Продають українські книгарні в краю та закордоном. — Головний склад: Книгарня Наукового Т-ва ім. Шевченка, Львів, Ринок 10. Книжка обіймає 208 сторін друку та має український і англійський тексти.

Навіть найбільшні можуть тепер набути видання

„ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ВЕЛИКА ЗНИЖКА ЦІН НА ЗИМОВИЙ СЕЗОН!

Найкраща нагода доповнити читальняні, кооперативні та приватні бібліотеки.

	ЦІНИ	
	перше	тепер
Антін Вільшенко: Життя й пригоди Цяпки Скоропада, Віршована історія про пор. У.С.С. Цяпки, ст. 270	4:50	1:50
М. Голубець: Історія Львова від найдавніших часів, ст. 179	3:00	1:25
Богдан Лепкий: От так собі, ст. 131	1:50	0:70
Слота, ст. 27	0:90	0:30
Зірка, повість ст. 181	4:00	1:75
Вадим, повість ст. 227	4:50	2:00
Василь Софронів: Грішник, ст. 112	1:50	3:60
Халіда Едіб: В огні, повість ст. 234	4:50	2:50
Берестейський мир — спомини і матеріяли ст. 320.	8:00	3:50
Роман Купчинський: У зворах Бескиду	3:90	3:90
Федір Дудко: Чорторій, ст. 180.	3:50	3:00
Квіти і кров, ст. 192	4:00	2:00
На згарищах, ст. 168	2:00	2:00
Глум, оповідання, ст. 56	1:20	0:50
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів української революції.		
I. До Берестейського миру, ст. 180	3:50	1:50
II. До заняття Києва, ст. 184	3:50	1:50
III. Кримський похід, ст. 164	3:50	1:20
IV. Доба Гетьманщини, ст. 117	3:00	1:20
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих, пригоди з воен. часів ст. 262	5:00	2:00
М. Брилинський: Хрстний огонь, военні нариси, ст. 184.	3:50	1:50
В. Лопушанський: Перемога, повість в 2-х т. з визв. війни	6:00	2:75
Д-р Степан Шухевич: Спомини:		
II. Від квітня 1919 до липня 1919.	4:00	2:50
III. Від липня 1919 до січня 1920	4:00	2:50
IV. Від січня 1920 до квітня 1920	4:00	2:00
V. Від квітня 1920 до серпня 1920	4:00	2:00
Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед У.С.С.)	4:50	2:00
Микола Галагаи: З моїх споминів:		
I. 80-ті роки до світової війни ст. 203	4:00	1:90
II. Світова війна — розвал парату — українська революція ст. 196	4:00	1:90
III. 3-тій військовий зїзд — делегація на Кубань — більшовицька навала — прихід німців ст. 176	4:00	1:90
IV. Дипломатична місія в Румунії. — Липльоматична місія на Угорщині. ст. 296	6:00	2:00
Д. Дорошенко: Мої спомини II, III, IV том по 1:50		4:50
Олена Степанівна: На передодні великих подій Переживання і думки 1912—1914	2:00	0:70
Михайло Костів: Джін-гісхан гряде, ст. 102	3:00	1:20
Д-р Андрій Чайківський: Чорні ряки. Спомини за час від 1.XI. 1918—13.V. 1919	3:00	1:20
Д-р Іван Максимчук: Кожухів. Трагічна доля рештків УГА., ст. 100	2:80	1:10
Микола Мельник-Матіїв: На чорній дорозі оповідання	3:50	1:50
А. Крезуб: Партизани, спомини, ст. 358, т. I і II.	8:00	3:50
Евген Чикаленко: Щоденник (1907—1917), ст. 496	14:00	6:00
Д-р Ганс Кох: Договір з Денікіном. Причинки до трагедії УГА на Вел. Україні від 1.XI.—17.XII. 1919	1:80	0:80
Ілько Борщак: Великий Мазепинець Григорій Орлик, генерал Людвіка XV., ст. 208	7:00	5:00
I. Калічак: Записки четаря. Спомини з Хирівського фронту 1918—1919	2:80	1:20
Д-р К. Левицький: Великий зрив, ст. 150	6:00	2:50
Т. Г. Масарик: Світова революція, I, II., ст. 540	21:00	8:00
В. Приходько: Під сонцем Поділля, ст. 250	6:00	2:50
В. Юрченко: Шляхами на Соловки	0:00	4:00
Пекло на землі	5:00	4:00
В. Леонтович: Хроніка Гречок	3:50	1:70
О. Бабій: Перші стежі, повість зі стрілецького життя	6:00	2:80
І. Борщак: Мазепа, життя і пориви великого Гетьмана	5:80	4:50
О. Попович: Відродження Буковини	2:60	1:20
А. Крезуб: Нарис історії українсько-польської війни		3:50
Календар-Альманах на 1914 рік		2:00

Продажа книжки тільки за готівку. При замовленні комплекту обленшуємо сплати. Гроші слати переказом або чеками П.К.О. 152.514.

„ЧЕРВОНА КАЛИНА“

Львів, вул. Зіморовича ч. 3

Почт. скр. ч. 43.